

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

med nyt om Sønderjylland

- historie
- kultur
- erhverv
- kunst
- dagligliv
- byer
- personer
- egne
- bøger
- museer

i fortid og nutid

Udgivet af

Historisk Samfund for Sønderjylland

AABENRAA BOGTRYKKERI

Leif Mogensen & Søn

Vestermarksvej 21 · 6200 Aabenraa

Telefon 74 62 25 49 · Telefax 74 62 14 12

... tryksager af enhver art

Aabenraa Fotosats

FOTOSATS · DESK TOP · WEB-DESIGN · FARVEKOPIERING

Aabenraa Fotosats ApS · Nybro 6 · 6200 Aabenraa

Tlf. 74 62 42 44 · Fax 74 62 42 48 · E-mail: aafoto@post3.tele.dk

Mercedes-Benz

Brdr. Platz A/S
Sønderjylland

JYDSKE VESTKYSTEN

AS Brødr. Müller

Gas Equipment

Vollerup, 6400 Sønderborg

For Borgere og
Borgerinder

FOLKEHJEM

IDRÆTSHØJSKOLEN I SØNDERBORG

Tilbyder højskoleophold med
lederuddannelse i en selvvalgt
idrætsgren.

Vælg mellem 17-, 23- eller
40 ugers ophold.

Desuden 1-ugers kurser i juli og
august.

Ring efter vor brochure

Tlf. 7442-1848

Revisions- centret A/S

REGISTREREDE REVISORER FRR

Haderslevvej 6 ..... 74 62 49 49

Fax 74 62 49 50

6200 Aabenraa

SKIFTER BIL

VOLVO

OVE ARKIL A/S

CIVILINGENIØR

ENTREPRENØR

HADERSLEV

Spindegården

BOLIG - og
KIRKETEKSTILER

Design: Hanne Vedel

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

NUMMER 12
DECEMBER

2000

Sønderjysk Månedsskrift

Udgivet af
Historisk
Samfund
for Sønderjylland

Abonnementspris

150 kr. årligt incl. moms
og forsendelse.

Enkeltnumre 20 kr. pr. stk.

Farvelagte eller udvidede
enkeltnumre 30 kr. pr. stk.

Ekspedition:

Haderslevvej 45

6200 Aabenraa

tf. 74 62 46 83.

E-mail:

hist.samf.sdj@netbruger.dk

Kontortid ma.-to. kl. 9-14.

Redaktion:

Kim Furdal (ansv.)

Institut for

Sønderjysk Lokalhistorie

6200 Aabenraa

Lenart Madsen

Haderslev Museum

6100 Haderslev

Carsten Porskrog Rasmussen

Rodekær 1

6200 Aabenraa

© Sønderjysk Månedsskrift
og forfatterne

Sats/montage: Aabenraa Fotosats ApS

Tryk: Winds Bogtrykkeri A/S,
Haderslev

I dette nummer:

Sønderjylland år 0-2000: X

Forestillinger om Sønderjylland før og nu 323

I sidste del af månedsskriftets serie om Sønderjylland gennem tusinde år har seminarielektor Jørn Buch set på danskernes og sønderjydernes opfattelse af Sønderjylland, fra det nationale gennembrud i 1830'erne og frem til i dag.

Kammerherreinde Christina Friderica von Holstein fra

»Favrørgård« 332

Ved Christinero i Christiansfeld ligger kammerherreinde Christina Friderica von Holstein begravet. Fhv. provst Arne Frees Christiansen tegner her et portræt af den stiltfærdige dame, der levede et kristent og engageret liv.

Rekonstruktion af dele af en dansk skanse på

Dybbøl Banke 337

Den 26. oktober i år besluttede bestyrelsen for Historiecenter Dybbøl Banke, at der skal opføres en rekonstruktion af dele af en dansk skanse ved siden af de eksisterende bygninger. Her fremlægger Ole Andersen og Bjørn Østergaard, Historiecenter Dybbøl Banke, en række overvejelser omkring en sådan skanserekonstruktion.

Margaretheskabene i Slesvig og Holsten - en gave til

sygeplejens fremme 343

På Sygeplejemuseet i Kolding står et skab til minde om en datter, en far og en stor indsats for sygeplejen i Slesvig og Holsten. Forhenværende forstander Dagmar Bork, Haderslev, fortæller her historien bag »Margarethen Spende«.

Det sker - på de sønderjyske museer 348

Bognyt 350

Bagsiden om forsiden 352

En af Christina Friderica von Holsteins mange store fortjenester var anlæggelsen af det romantiske haveanlæg »Christinero« ved Christiansfeld. Arkitekt m.a.a. Jørgen Toft Jessen fortæller om anlægget.

Forsidebillede:

Den store pavillon i Christinero fotograferet i 1989.

Foto: Jørgen Toft Jessen.

Sønderjylland år 0-2000: X

Forestillinger om Sønderjylland før og nu

Af JØRN BUCH

I sidste del af månedsskriftets serie om Sønderjylland gennem tusinde år har seminarielektor Jørn Buch set på danskernes og sønderjydernes opfattelse af Sønderjylland, fra det nationale gennembrud i 1830'erne og frem til i dag.

Nu skal vi ikke mere kalde os sønderjyder, nu er vi alle danske. Det gav grev Schack udtryk for ved det første store nationale folkemøde på Dybbøl den 11. juli 1920. Grev Schack troede dengang på, at synet på sønderjyderne som noget specielt nu blot skulle være historie. Ef-

ter 1920 skulle der ikke længere herske særlige forestillinger om sønderjyderne og Sønderjylland. Integrationen skulle gennemføres meget hurtigt, og det medførte bl.a., at Haderslev Stift bevidst kom til at bestå af dele af både Sønderjylland og Nørrejylland.

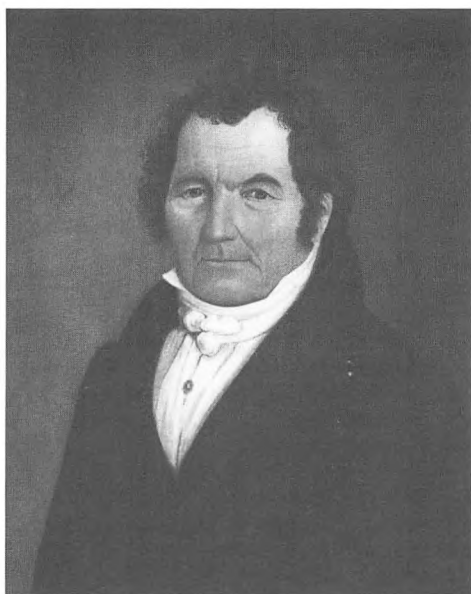
Men i dag kan vi se, at grev Schacks vision var lidt naiv, og at den har vist sig ikke at holde. Der er stadig en mental kulturgrænse mellem Christiansfeld og Kolding, og den går begge veje. Der er stadig nogle sønderjyder, som mener, de er noget særligt, og i hvert fald er der

Grev O.D. Schack holder tale under Genforeningsfesten på Dybbøl den 11. juli 1920. Foto: Institut for Sønderjysk Lokallhistorie.

mange i Kolding og den øvrige del af Danmark, som oplever, at Sønderjylland og sønderjyderne er anderledes. Det var bl.a. derfor, at avisen Jydske Tidende flyttede redaktionen fra Kolding til Aabenraa i 1980'erne.

Men denne fokusering på Sønderjylland som noget særligt er historisk set af relativt ny dato. Før 1830'erne var der ikke nogen specifikke forestillinger om Sønderjylland. Kongerne havde selvfølgelig som hertuger været optaget af landet som et grænseområde med en særlig statsretlig tilknytning til kongeriget. Det var først med den begyndende nationale og politisk-demokratiske vækkelse i 1830'erne, at Sønderjylland - med dets særlige forhold statsretligt, arvemæssigt, sprogligt, administrativt og kirkeligt m.m., ja, med hele landsdelens særlige historie - pludselig kom til at stå centralt i den danske bevidsthed.

Kniplingshandler Jens Wulff (1774-1858) fra Brede, der ønskede at forblive slesviger. Foto: Institut for Sønderjysk Lokalhistorie.

Da blev Sønderjylland til gengæld den krumtap, som en stor del af den danske politik drejede sig om, og som den danske befolkning engagerede sig i. Sønderjylland blev katalysatoren for tilblivelsen af det danske folks nationale identitet - på godt og ondt.

Sønderjylland-Slesvig

I 1830'erne var det almindeligt, at landsdelen officielt blev kaldt Slesvig. Men det var også almindeligt, at indbyggerne selv kaldte sig for slesvigere, og mange gjorde det med en regional bevidsthed. Det ses f.eks. tydeligt i den kendte kniplingshandler fra Brede Jens Wulffs dagbog: »Vi ønsker at forblive hvad vi er, nemlig slesvigere!«

Det var først med avisen »Dannevirke« i 1838, at man i befolkningen i Sønderjylland blev tvunget til at blive sig bevidst, om man var dansk eller tysk. Men selv den første dansksprogede avis i Sønderjylland havde en undertitel, hvor man kaldte sig »Et ugeblad for hertugdømmet Slesvig«. Ja, også den første nationale, danske forening i Sønderjylland kaldte sig i 1843 »Den slesvigske Forening«!

Men den vågnende sønderjyske bevidsthed var ifølge historikeren P. Lauridsen i 1898 en meget langsomt vågnende bevidsthed om det danske sindelag. Parallelt med og uadskilleligt fra den nationale opvågningen kom den politiske, kravet om en forfatning i Danmark - og forfatningen skulle også gælde i Slesvig/Sønderjylland, hvor der boede danske, som havde været danske fra arilds tid.

I kongeriget, dvs. i København, blev der i 1839 dannet »Den danske historiske Forening«. I et jubilæumsskrift fra 1889 indledte den nationalt konservative historiker Johs. Steenstrup med at skrive: »Det nittende århundrede begynder med en hviletid,« men tilføjede langt se-

ner, at vi er »nu nåede til et tidspunkt, da de politiske bevægelser, som på mangfoldige måder sysselsatte vores samfund, i høj grad afspejlede sig i historieskrivningen og affødte mange værker«. Det var »bevægelserne i hertugdømmerne«, skrev han, som havde kaldt »alle danskfølede til opmærksomhed på vore politiske, statsretlige og nationale forhold ved sydgrænsen«.

Samme år udkom C. F. Allens første udgave af »Haandbog i Fædrelandets Historie«, udgivet af »Selskabet for Efterslægten«. Den skulle snart blive en bestseller og komme i flere udgaver. Det var datidens populære serie »Matador« - eller en endnu mere folkelig udgave end Politikens Danmarks Historie fra 1960'erne.

Med C. F. Allens »Haandbog« blev Danmarkshistorien folkelig og almen. Den sønderjyske vinkel kom til at spille en mere fremtrædende rolle end tidligere, nu ud fra en nationalhistorisk synsvinkel. Men stadig brugte C. F. Allen begrebet »Slesvig«, selvom han indimellem skrev om »Nørrejylland« og slesvigerne. Dog brugte han ofte danske begreber om særlige sønderjyske forhold, som kom til at få uheldige følger for den nationale udvikling, f.eks.: »Fra Abels tid begyndte en fordærlig strid mellem hertugerne af Sønderjylland(!) og Danmarks konger...«.

Når C. F. Allen omtalte danske forhold, brugte han det danske »Sønderjylland«, men når det drejede sig om tyske forhold, brugte han udtrykket »Slesvig«. Han skrev om »Slesvigs gejstlighed« og om »Sønderjylland dansk i tungemål«. Tendensen til at bruge det danske »Sønderjylland« blev kraftigt forstærket med den første slesvigske(!) krig og med Grundloven fra 1849.

C. F. Allens succes med »Haandbogen« medførte, at han i 1857 udsendte bogen »Det danske Sprogs Historie i her-

tugdømmet Slesvig eller Sønderjylland«. Med krigen om hertugdømmet Slesvig/Sønderjylland var det blevet mere almindeligt, at danskerne i stadig højere grad brugte det danske begreb »Sønderjylland« - Slesvig kom nu til at lyde for tysk. Og det var jo lige så klart, at for tyskerne var der kun ét acceptabelt udtryk, nemlig »Schleswig«. Tyskerne ville selvfølgelig ikke kunne oversætte »Sønderjylland« til tysk (Sonder-Jutland eller Süder-Jütland). Det lød trods alt for kunstigt.

Sønderjyllands skæbne, sprogstriden samt Grundloven havde skabt »ånden fra '48« og fået mange danske til at blive sig deres danskhed bevidst. Det kom også til at gælde for den unge A. D. Jürgensen fra Gråsten, som herefter stavede sit navn med et dansk »ø« i stedet for det tyske »ü«.

1864 - den røvede datter

Adolf Ditlev Jørgensen blev født i Gråsten i 1840 og husker, at faderen i 1848 dekreterede, at fra nu af skulle der tales dansk i hjemmet! Han husker også, hvordan krigen i 1864 gjorde ham til historiker. I sin kendte »Redegørelse« for sit liv og udvikling skriver han bl.a.: »Hvorledes er jeg da bleven historiker ... fordi jeg oplevede 1864«.

I Kongeriget var de fleste ikke i tvivl om, at det var Bismarcks og Preussens magtpolitik, som havde været skyld i Sønderjyllands skæbne, men A. D. Jørgensen begyndte at se lidt mere nuanceret på konflikten: »Fremstillingen fra dansk side er ofte såre hildet og et betydningfuldt led i vore skuffelser og lidelser«.

I en polemik med den nationale historiker Fred. Barfod, som havde skrevet, at Danmarks grænse skulle gå, »hvor Uffe slog og vandt«, altså ved Ejderen, så A. D. Jørgensen det som sin opgave at »ønske RIGETS skel sat der, hvor FOL-

KET har sin grænse, ... vor historiske grænse ... er lovformelig opgiven ... fordi den ville krænke et andets folks ret«.

Hermed havde A. D. Jørgensen i realiteten givet grundlaget for Sønderjyllands deling efter nationalitetsprincippet, eller, som Troels Fink senere skriver, det »er modpartens relative ret, der her toner frem«.

A. D. Jørgensen var ikke i tvivl om, at der i Sønderjylland var forskel på statsgrænse og folkegrænse, da der i Sønderjylland var »historiske sammenstød mellem to folk«, som han kaldte det.

Det var ikke altid lige populært at give udtryk for et sådant syn på Sønderjylland i slutningen af 1800-årene, hvor nederlaget i 1864 endnu smertede så dybt, og hvor højskolebevægelsens gennembrud bl.a. havde været med til at gøre faget »Historie« så centralt for danselsen og identiteten.

Ved Danmarks berømte skolelov fra 1814, som for første gang gjorde undervisning obligatorisk for alle, var formålet alene at uddanne »nyttige borgere«, ikke borgere, som skulle være selvstændige og tænke selv og forholde sig til samfundsspørgsmål. Og efter 1864 begyndte man at lægge vægt på faget »Historie« og i den sammenhæng specielt Sønderjyllands historie. Det ses tydeligst i det markante Styhrske cirkulære fra den 6. april i år 1900, hvor faget »Historie« gøres til et obligatorisk fag i skolen med bl.a. følgende formål: »At fremhjelpe en sund og kraftig fantasi i forbindelse med en varm og levende følelse, særlig for vort folk og land, er historieundervisningens opgave«.

Det var også efter 1864, at der begyndte at komme en digtning på det sønderjyske folkemål om Sønderjylland som et dansk land, der var ved at blive fortrysket. Sprogligt var det blevet fortryskt gennem fortidens, ikke mindst gennem danske kongers, uforstand, men ef-

ter 1864 var det de preussiske myndigheder, som forsøgte en tvangsgermanisering. Karsten Thomsen fra Frøslev var en af dem, som forsøgte at kæmpe kampen for sproget og for den nationale danske identitet, bl.a. med sangen »Skal Sønderjylland skilles ...«, som kort efter blev forbudt af de tyske myndigheder, da den blev opfattet som ophidsende!

Sønderjylland var nu blevet et symbol på det danske folks skæbne og fik afgørende betydning for den nationale identitetsdannelse. »En røvet datter, dybt begærdt« skrev Henrik Pontoppidan i sin berømte sang fra 1918, »Det lyder som et eventyr ...«.

Den i 1864 »røvede datter«, Sønderjylland, var også medvirkende til oprettelsen af de mange sønderjyske foreninger i kongeriget, som sikrede kontakten mellem danske nord og syd for Kongeågrænsen, en folkelig kontakt, som i mange tilfælde gælder den dag i dag uden om det etablerede, politiske system. Der blev også oprettet mange skytteforeninger i Danmark for bl.a. at skabe »et Dannevirke i hver mands bryst«, som det blev sagt.

Nordslesvig

I Sønderjylland selv blev der i tiden efter 1864 oprettet de mange folkelige, nationale foreninger. Anledningen var ophævelsen af Pragerfredens berømte § 5 i 1878. Det var § 5, som havde lovet sønderjyderne en folkeafstemning i de nordlige distrikter om deres fremtidige tilhørsforhold. De danske blev derfor klare over, at det kunne have lange udsigter med en eventuel genforening, og oprettede da »Foreningen til det danske sprogs bevarelse i Nordslesvig« i 1880, senere kort og godt omdøbt til det enkle og mere mundrette »Sprogforeningen«. Af de mange nationale foreninger blev der desuden oprettet »Vælgerforeningen for Nordslesvig«, »Den nord-

Rigsarkivar A.D. Jørgensen (1840-1897). Nederlaget i 1864 kom på afgørende vis til at præge hans liv og livsmål. Foto: Institut for Sønderjysk Lokalhistorie.

slesvigske Skoleforening«, »Nordslesvigs Fælles-Idrætsforening« m.m. Også her bemærker man, at de dansksindede sønderjyder betragtede begrebet »Nordslesvig« som noget helt selvfølgeligt dansk, som kampen nu drejede sig om at bevare.

Sønderjylland var *hele* landsdelen mellem Ejderen og Kongeåen, Nordslesvig blot den nordlige del - og det ville jo lyde lidt fjollet at tale om »Nord-Sønderjylland«! Men det var det område, konflikten i den nationale kamp fra 1864 drejede sig om, da Mellem-Slesvig og den sydligste del af Slesvig i realiteten var opgivet (begrebet »Sydslesvig« dukker først op i 1920). Redaktør Jens Jessen fra Flensborg Avis kom til at sidde i tysk fængsel i adskillige omgange, tilsammen i næsten fire år, bl.a. fordi han brugte

betegnelsen »Sønderjylland« i stedet for begrebet »Slesvig«.

Sprogforeningens Almanak fra 1894, med billedet af »Mor Danmark« med kortet over Sønderjylland med påtegnelsen »Sønderjylland«, blev også forbudt af de tyske myndigheder. De følgende årgange indtil 1914 blev derfor udsmykket med de to sønderjyske piger og sønderjyllandskortet, hvor navnet »Sønderjylland« var overstreget!

Når København i 1890'erne skulle have en befæstning, skyldtes det frygten for et angreb fra Tyskland. Den sønderjyske kamp for sprog og identitet var derfor dybest set det danske folks kamp for selvstændighed og uafhængighed, som bedst og mest markant blev formuleret i sangen om udfaldet ved Fredericia »Brat af slaget rammet ...«. Sangen slutter af med de manende ord: »Slesvigs land genvundet! Det er kampens mål!«

På det mere litterære og kulturelle plan fik Danmark i perioden 1896-1907 sin første større, samlede »Danmarks Riges Historie«, hvor det sønderjyske spørgsmål og forholdet til Tyskland spiller en dominerende rolle. Det var A. D. Jørgensen, som skrev det sidste bind om perioden 1808-1864.

Men hvem troede i Danmark på, at det skulle lykkes at få Sønderjylland tilbage, når Tyskland blev stadig større og mægtigere? Når den tyske kejsers bror prins Heinrich i forbindelse med 50-års jubilæet for 1864 i juni 1914 i Sønderborg kunne give udtryk for, at Tyskland ikke ville give slip på Sønderjylland?

Der var derfor ikke andet at gøre end netop at »begræde den røvede datter«, beskæftige sig med Danmarks og Sønderjyllands historie og pleje personlige kontakter med sønderjyderne, som mange betragtede som noget særligt, netop fordi de holdt ud, holdt fast ved det danske på trods af den preussiske un-

Bagsiden af Sprogforeningens Almanak fra 1894 med kortet over Sønderjylland. Navnet »Sønderjylland« blev forbudt af de tyske myndigheder, og frem til 1914 var navnet »Sønderjylland« overstreget. Endnu i dag kan betegnelserne Sønderjylland og Slesvig give anledning til diskussion.

dertrykkelse. Mange jyske tjenestepiger har berettet hjem om deres stærke oplevelser i Sønderjylland, og de var ikke i tvivl om, at sønderjyderne var »noget særligt!«

Det lyder som et eventyr

Genforeningstiden satte på ny fokus på sønderjyderne. Den skulle blive en af de største begivenheder i det danske folks historie: En af de mest glædelige over selve Genforeningen, men samtidig også den begivenhed, som frem for nogen kom til at splitte det danske folk i spørgsmålet om Flensborgs skæbne.

Henrik Pontoppidan skrev det smukke digt »Det lyder som et eventyr ...« kort efter, det var blevet klart, at det sønderjyske spørgsmål skulle tages op på den kommende Versailleskonference. Det var ham, som brugte udtrykket »en røvet datter, dybt begrædt« om Sønderjylland, og det var ham, som fremhævede »Seks tusind unge sønners liv«, som var blevet betalt som »løsepenge«. Det var sønderjyderne, som havde betalt prisen for deres danskhed med et kostbart og dyrt offer.

Genforeningens fornyede interesse for Sønderjylland fik mange til at søge til Sønderjylland for at finde arbejde og de fleste for at hjælpe med genopbygningen. Der var måske enkelte lykkeligere iblandt, men det var bestemt ikke, som Palle Lauring gav udtryk for til mig i en radioudsendelse, »g⁺erne, som tog til Sønderjylland«. Mange var dygtige og idealistiske og grebet af ønsket om at hjælpe sønderjyderne. En lærer har fortalt, hvordan hans fritid var »optaget af arbejdet med de unge. Tre dage om ugen havde jeg ungdomsskole fra kl. 4-7 ... To aftener om ugen havde jeg de unge karle til gymnastik og to aftener de unge piger. Hver fredag havde jeg et hold unge mænd til aftenskole. Hver onsdag aften dirigerede jeg et sangkor. Min tid var

således godt optaget«, konkluderer han med rette!

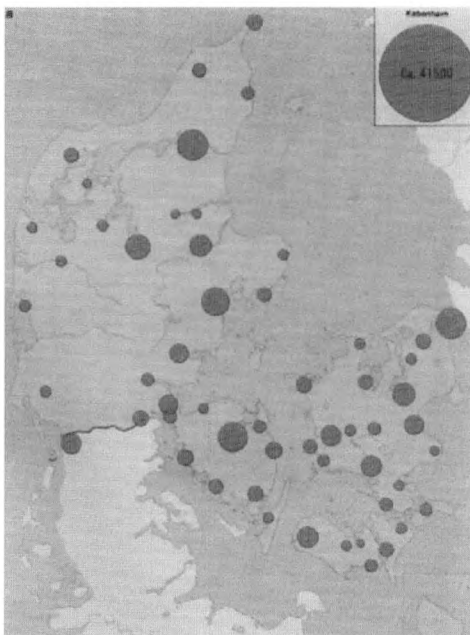
Genforeningen medførte også, at staten i høj grad investerede i Nordslesvig eller »De sønderjyske Landsdele«, som det dengang officielt blev kaldt. Det gjaldt bl.a. veje, telefon og telegraf, og det gjaldt skoler som f.eks. gymnasiet på Tønder Statsskole. Der er ingen tvivl om, at Nordslesvig på mange områder blev begunstiget, når staten skulle investere og placere offentlige institutioner rundt omkring i Danmark.

Genforeningen medførte desuden, at der blev udgivet en del litteratur om Sønderjylland, som kulminerede med den store »Sønderjyllands historie« i fem tykke bind fra 1930-43. Den repræsenterer i høj grad det traditionelle, danske nationalliberale syn på Sønderjyllands og Danmarks historie, men den viser også, i hvor høj grad Sønderjylland statsretligt har spillet en central rolle i Danmarks historie.

Der var kort tid inden lavet en ny Danmarkshistorie, »Det danske folks historie« i seks bind fra 1926-29, som hurtigt blev udsolgt og efterfulgt af Schultz: »Danmarkshistorie« 1941-43, også i seks bind, hvor store dele er genoptryk fra forgængerens »Det danske folks historie«. Det folkelige omkring sproget og nationaliteten, ja, i det hele taget en mere demokratisk synsvinkel dominerede i forhold til rigshistorien, og det betød bl.a., at Sønderjylland blev behandlet som en integreret del af det danske rige, som i Middelalderen var kommet under tysk-holstens kontrol »som følge af stormandspartiets sejr«. Det var altså ikke kongens eller befolkningens skyld, men stormændenes. Afsnittet om Sønderjylland efter 1864 er skrevet af den sønderjyske fører H. P. Hanssen.

Grænsekamp

1930'erne og besættelsestiden medførte

Endnu den dag i dag kan man selv i statslige publikationer opleve, hvorledes Sønderjylland kommer ind og ud af historien. Her er det et kort over de danske købstæder i 1672, hvor landsdelen er faldet ud af historien. Andre steder i selv samme publikation er Sønderjylland medtaget i kortmaterialet. Kilde: »Kulturhistorisk inddeling af landskabet«. Skov- og Naturstyrelsen 1997.

en fornyet interesse for historie og specielt for Sønderjylland, hvor bl.a. en historiker som Holger Hjelholt i 1937 og 1945 får dokumenteret Danmarks statsretlige adkomst til hele Sønderjylland ved arvehyldningen i 1721. Det stod i skærende kontrast til det tyske mindretals kritik af, hvad, de mente, var Versaillestraktatens uretfærdige bestemmelser om afstemningen i 1920, »fri for en bloc-afstemningens tvang« som den tyske leder pastor Schmidt, Vodder, udtrykte det.

Da det tyske mindretals politiske organisation blev dannet den 20. juli i 1920, stod der kort og godt i § 1: »Die Grenze muss revidiert werden.«

Grænsespørgsmålet, eller »den nationale kamp«, kom derfor til at præge sønderjyderne indtil 1945, ja, indtil Bonn-København erklæringerne i 1955.

Men efter besættelsen blev rollerne byttet om. Nu var det danskerne, som krævede grænseændringer. Det tyske mindretals tidligere ledelse var i Fårhuslejren, og den nye ledelse udtrykte loyalitet og stod på demokratisk grund med Hadersleverklæringen fra november 1943, der bl.a. fastslog, at grænsen er retfærdig og ligger fast!

Til gengæld gav den danske statsminister Knud Kristensen på et grundlovs-møde i Toftlund den 5. juni 1946 udtryk for, at »Sydslesvigs land genvundet, det er kampens mål«. En underskriftindsamling, arrangeret af det nyoprettede »Sydslesvigsk udvalg«, gav ca. en halv million underskrifter på kravet om folkeafstemning i Sydslesvig. Det er måske Danmarkshistoriens største underskriftindsamling! En Gallupundersøgelse viste desuden, at ca. 75 % af danskerne ønskede en grænseændring!

Sydslesvig

Men grænserøret fik en brat afslutning, da den engelske besættelsesmagt i Sydslesvig i september 1946 tilbød den danske regering Sydslesvig og fik svaret: Nej. Grænsen ligger fast! Besættelsestiden, det tyske mindretals loyalitetserklæring og den stærkt voksende tilslutning til den danske bevægelse i Sydslesvig har efter 1945-55 flyttet interessen for sønderjyderne og Sønderjylland til de danske syd for grænsen.

Med folkeskoleloven i 1958 fik Sønderjylland den samme lov som det øvrige Danmark. Men stadig udkommer der megen litteratur om Sønderjylland. Og det kan der måske også være behov for, når f.eks. Gyldendals og Politikens »Danmarks Historie« i 16 bind fra 1991 på mange områder enten kun beskæftiger

sig med Nordslesvig eller overhovedet kun med Danmarkshistorien til Kongeåen. Sønderjylland er kun i begrænset omfang eksisterende! Man kan også undre sig over, at Forlaget Gammelting i Haderslev i 1991 udsendte en bog om »Oldtidsminder i Sønderjylland«, der alene omhandler oldtidsminder i Nordslesvig! Som om Sønderjylland allerede var delt i oldtiden? Forklaringen i det sidste tilfælde er uden tvivl, at det efterhånden er blevet almindeligt at bruge betegnelsen »Sønderjylland« om det danske Nordslesvig. Og det, vi danske kalder for Sydslesvig, det kalder tyskerne i dag »Landesteil Schleswig«.

Til gengæld udsendte Politiken i begyndelsen af 1980'erne to bind om »Slesvig og Holsten«. Det var første gang, Sønderjyllands historie blev set i direkte sammenhæng med det tyske Holsten, hvilket gjorde mange komplicerede forhold meget mere logiske og forståelige. For selv om de fleste af sønderjyderne »ere danske og vil vedblive at være danske«, så er flere forhold i Sønderjylland stadig præget af naboskabet til Tyskland. Det gælder selvfølgelig den sønderjyske dialekt, men det gælder også traditionen for ringridning, det gælder den offentlige fødselsregistrering m.m. Sidste år blev den preussiske offentlige landmålervirksomhed privatiseret og overtaget af private landinspektører som i den øvrige del af Danmark.

Grev Schack

Men selvom Sønderjyllands Amt i dag er fuldt integreret i Danmark, så oser landsdelen af historie. Det betyder dog ikke, at sønderjyderne i dag er anderledes end den øvrige danske befolkning. Og hvem er egentlig »sønderjyde« i dag? Mange indbyggere i Sønderjyllands Amt er kommet fra den øvrige del af Danmark, på samme måde som mange sønderjyder er flyttet til »det gamle land«.

*O.D. Schack (1882-1949) kom til at holde hovedtalen for sønderjyderne på Dybbøl den 11. juli 1920, da flensborgfløjen efter striden om grænse-
dragningen ikke ønskede H.P. Hanssen som den officielle taler. Her er grev Schack iført sin nye
amtmandsuniform formentlig lige efter Genfor-
eningen. Foto: Institut for Sønderjysk Lokalhisto-
rie.*

Sønderjyderne er hverken værre eller bedre, hverken mere eller mindre danske, men man er sig måske i højere grad sit nationale tilhørsforhold bevidst på grund af beliggenheden ved grænsen og på grund af historien. Også folkeafstemningen den 28. september i år viste, at sønderjyderne stemmer som det øvrige Danmark.

Så selvom grev Schack i 1920 ikke fik ret i, at »vi nu ikke mere skal bære dette navn ... sønderjyder«, så har han fået ret i, at sønderjyderne er blevet »danske, ikke kun i sind,« men også af navn.

Kammerherreinde Christina Friderica von Holstein fra »Favrvrågård«

Af ARNE FREES CHRISTIANSEN

Ved Christinero tæt ved den stærkt forfaldne Favrvrågård ligger kammerherreinde Christina Friderica von Holstein begravet. Fhv. provst Arne Frees Christiansen tegner her et portræt af den stilfærdige dame, der levede et kristent og egeret liv.

For nogle måneder siden var der i fjernsynet en udsendelse, der handlede om »Favrvrågård« og det tilhørende anlæg »Christinero«. Sidstnævnte har navn efter kammerherreinde Christina Friderica von Holstein, der levede fra 1741 til 1812. Hun var barnløs og testamenterede kort før sin død »Favrvrågård« og »Christinero« til Brødremenigheden.

»Favrvrågård« synes i vore dage at være dømt til undergang. Det var i hvert fald det indtryk, fjernsynsudsendelsen efterlod. Derimod vil der blive gjort et forsøg på at redde »Christinero«, der blev hårdt ramt af orkanen den 3. december 1999. Her faldt mange af de store og sjældne træer. Der er blevet dannet en støtteforening, der hedder »Christineros Venner«. Hensigten med støtteforeningen er at fremskaffe de fornødne økonomiske midler. Formanden for bestyrelsen er fhv. overlærer Ellen Hansen, Christiansfeld.

Der var mange andre end Brødremenigheden, der blev betænkt i Christina Fridericas testamente. I Haderslev findes der en bygning, der fortsat bærer hendes navn. Den fungerede tidligere

som amtssygehus, men er i dag i privat eje. Det samme er den bygning, der blev bygget som forplejningsanstalt for fattige i Tyrstrup sogn. Også den bar hendes navn. Endelig kan der være grund til at nævne, at en række enkeltpersoner blev betænkt - bl.a. hendes nære medarbejdere.

Christina Friderica von Holstein tilhørte en slægt, hvis aner kan føres tilbage til 1320. Slægten stammede fra Mecklenburg. Hendes far, der hed Friedrich Wilhelm von Holstein, var amtmand i Tønder. Moderen hed Margaretha og var født von Ahlefeldt. I 1764 blev Christina Friderica gift med en fætter, der hed Christian Friedrich von Holstein. De var meget nært beslægtede, eftersom fædrene var brødre og mødrene søstre. De nære familierelationer har muligvis været medvirkende til, at der ikke kom børn i ægteskabet.

Barnløshed opleves af mange som en ulykke. Det er muligt, at barnløsheden var en af årsagerne til, at ægteparret i tidens løb voksede mere og mere fra hinanden. Dertil kom, at de to ægtefæller var meget forskellige. Der er intet, der tyder på, at han nærrede de samme åndelige interesser som hun. Han skildres som lidt af en levemand, der befandt sig bedst, når han var på jagt eller på rejse. I de unge år havde han studeret i København og ved forskellige universiteter i udlandet. Efter studietiden blev

han assessor i Admiralitets- og Generalkommissariatskollegiet. I 1766 blev han udnævnt til kammerherre og i 1769 til hvid ridder. I de første 13 år boede ægteparret i København.

Christina Friderica var ikke særlig høj. Men hun havde et ganske smukt ansigt, der dog skæmmedes af, at hun var kopparret. Det kan være sket under den koppeepidemi, der i 1769 rasede i København. Struensee, der på mange måder var en fremsynet mand, søgte at bekæmpe den ved bl.a. at lade kronprinsen vaccinere.

I 1777 flyttede ægteparret til »Favrvrågård«, der ikke var en herregård, men en forholdsvis stor gård. Den ligger et par kilometer vest for Christiansfeld og

omfatter et areal på 91 ha. 44 ha er ager og 46 ha skov. Dertil kommer haven og gårdspladsen.

Hvorfor slog ægteparret sig ned på »Favrvrågård«? For det første var jordens bonitet god. For det andet har Christina Friderica sikkert været vidende om, at herrnhuterne, som hun kan have mødt under opholdet i København, var i færd med at opføre Christiansfeld. Denne by er opkaldt efter Christian VII, der i 1771 havde givet tilladelse til, at byen blev anlagt. Endvidere havde han udstyret den med forskellige privilegier, bl.a. delvis skattefrihed i de første ti år. I 1773 blev det første hus i Christiansfeld bygget. I 1776 blev grunden lagt til Brødremenighedens kirke.

Det ældste stuehus på Favrvågård - det hus, som ægteparret von Holstein flyttede ind i 1777. Bygningen har rokokopræg som flere af Brødremenighedens bygninger i Christiansfeld. Foto: Jørgen Toft Jessen.

Christina Frederica Stiftelsen øst for Tyrstrup kirke, som opførtes for midler, kammerherreinden testamenterede til de fattige og svage i Tyrstrup sogn. Huset var oprindeligt indrettet til tolv personer. Foto: Jørgen Toft Jessen.

Sikkert er det, at hun havde et nært forhold til Brødremenigheden, og at hun ofte deltog i de sammenkomster, der blev afholdt. Det hindrer dog ikke, at hun også havde et positivt forhold til de mænd, der var sognepræster i Tyrstrup sogn i hendes tid. («Favrvrågård» lå i Tyrstrup sogn). Den første hed Johann Christian Lautrup. Han var i en udpræget grad pietist og havde et udmærket forhold til Brødremenigheden. I 1804 blev han efterfulgt af Christoph Gottlieb Leberecht Forchhammer, i hvis lod det faldt at begrave Christina Friderica von Holstein. Det ordvalg, som han anvendte i ligprædikenen, tyder på, at han var præget af den såkaldte rationalisme. (Ra-

tio er et latinsk ord, der betyder fornuft). Han brugte f.eks. udtryk som »Jesu religion« og »Forsynet«. Mest overraskende og tankevækkende er det, at han tilsyneladende foretrak ordet »foredrag« frem for ordet »prædiken«.

Der kan være grund til at formode, at pastor Forchhammers forkyndelse har været temmelig forskellig fra den, der lød i Brødremenigheden. Der betonedes man betydningen af Jesu kors og lidelser.

Christina Friderica har ikke efterladt sig noget skriftligt undtagen underskriften på hendes testamente. Derfor kender vi ikke hendes inderste tanker. Men alt tyder på, at hun både følte sig hjem-

me i Brødremenigheden og i sognemenigheden. Det kan godt virke overraskende i betragtning af de forskelle, der fandtes på pastor Forchhammers tid. Forklaringen må søges i, at »enhver religionsven var hende kær« - som pastor Forchhammer siger i ligprædikenen. Ligesom han tog hun afstand fra den »tiltagende ligegyldighed«, hvad gudstjernen angik.

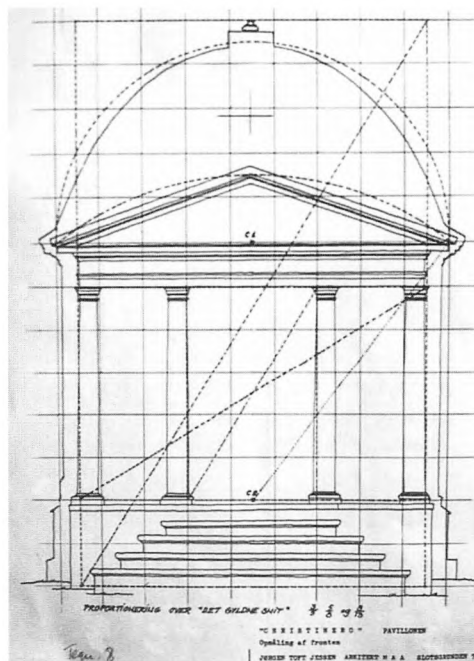
Det fremgår af ligprædikenen, at Christina Friderica tilhørte de faste kirkegængere i Tyrstrup sogn - så længe helbredet tillod det. Hun var altid den første af kirkegængerne, der indfandt sig, og den sidste, der forlod kirken. Hun fulgte opmærksomt med i, hvad der blev fortalt fra prædikestolen. Nadveren betød meget for hende. Og i hendes bibel fandtes der utallige understregninger.

Pastor Forchhammer fortæller, at hun næst efter Bibelen holdt mest af Gellerts bog. Den bog, som han hentyder til uden at nævne dens titel, hed »Geistliche Oden und Lieder«. Den udkom i 1757. Christian Fürchtegott Gellert var en tysk digter og professor fra den rationalistiske tid. Frederik den Store betegnede ham som »den mest fornuftige af alle Tysklands lærde«. I »Allgemeines Gesangbuch« fra 1785 (4. udgave) findes der ikke færre end 56 salmer eller åndelige sange, der bærer forfatternavnet Gellert. »Allgemeines Gesangbuch« var en salmebog, der var autoriseret til brug i her-tugdømmerne. Kirkehistorikeren P. G. Lindhardt skrev i 1945 om denne salmebog: »Dens 914 salmer var gennemgående af ringe kvalitet, præget af lyksalighedstroens efterhånden noget flade optimisme«.

Mange ældre danskere har formentlig uden at vide det på et tidligt tidspunkt i deres liv stiftet bekendtskab med Gellert. Så sent som omkring 1940 skulle alle Danmarks skolebørn på fjerde klassetrin lære et digt udenad, der handlede

om en bondeknøs, som »hedte« Hans, og som havde været udenlands. Digtet, der havde et moraliserende indhold, var oversat eller gendigtet af C. Wilster, men byggede på Gellerts værk »Fabeln und Erzählungen« fra 1746 til 1748. Af grunde, der er let forståelige, har Wilster udskiftet navnet Fritz med navnet Hans. I den tyske original er det herremandens søn, der hedder Hans!

I 1798 mistede Christina Friderica sin ægtefælle. Hans kiste blev ført til familiekapellet i en kirke i Lübeck. Efter hans død levede Christina Friderica tilbage-trukket og var kun kendt af få. Men hendes ensomhed blev aldrig en byrde for hende. Hun var fortrolig med fransk, tysk og dansk og havde megen indsigt i geografi og historie. Hun tog levende del i dagens begivenheder og læste me-

Opmålingstegning, der viser de enkelte målforhold, som pavillonens tempelgavl i haveanlægget er bygget op over. Foto: Jørgen Toft Jensen.

get - bl.a. rejsebeskrivelser. Intet af det, der angår menneskeheden ve og vel, var hende ligeegyldigt.

Når pastor Forchhammer betegner Christina Friderica som ensom, må ordet tages med et vist forbehold. Trods den sociale forskel havde hun et nært forhold til medarbejderne eller tyendet, som man tidligere sagde. Der var syv i alt. De nævnes alle i ligprædikenen. Både om morgenen og om aftenen samledes de til andagt. Da hun døde, fik to af dem et pænt éngangsbeløb og de øvrige fem en livsvarig pension samt gratis husly i en af bygningerne på »Favrvrågård«. Den sidste bestemmelse gjaldt dog kun, såfremt de ikke giftede sig. Christina Friderica forlangte i testamentet, at de skulle leve med hinanden i fred og ro og hjælpsomt række hinanden hånden. De andre skulle især tage sig af »den gamle, syge kammerjomfru«.

Det fremgår af testamentet, at hun også havde venner uden for personalets kreds. Pastor Forchhammer fortæller, at hun nød at være i selskab med »gode, dannede mænd«. For dem åbnede hun sit hjerte, og sammen med dem gennemvandrede hun indtil de sidste år det anlæg, som hun havde skabt. Hun glædede sig sammen med dem over den skønne natur.

Hvem var de »gode, dannede mænd«? Testamentet afslører, at der formentlig er tænkt på nogle præster, en læge, én eller flere af Katedralskolens lærere samt en kammerråd og amtsforvalter, der hed

Hans Rudolph Hjort. Det er ikke usandsynligt, at pastor Forchhammer - lidt ubeskedent - også har medregnet sig selv. Det kan tilføjes, at hun også havde nogle venner.

Det var ikke blot, når der var gæster, at Christina Friderica besøgte »Christinero«. Hun kom der daglig. Det lille kapel, som hun lod bygge, findes der stadig. Det samme gælder for pavillonen og køkkenhuset. Desuden findes der et par damme med springvand. Hun elskede »Christinero« så højt, at hun fik kongens tilladelse til at blive begravet der. På gravmælet står der, at hun begyndte sit timelige liv den 6. januar 1741 og sit evige den 17. juni 1812. Disse ord kan fortsat give anledning til eftertanke. Det samme kan hendes skæbne og eksempel.

Kilder

Afhandling af Ruth Skolander Thykjær Jensen. Ikke offentliggjort.

Hans Krog: »Tyrstrupbogen«. Tyrstrup 1951. Ligprædiken af pastor Forchhammer.

A. Pontoppidan Thyssen (red.): »Dansk Præste- og Sognehistorie«, bd. 10.

P. G. Lindhardt: »Den nordiske kirkes historie«. København 1945.

»Børnenes danske Læsebog«. København 1934.

Ministerialbøger fra Tønder og Tyrstrup.

»Illustreret dansk Konversations Leksikon«. København 1934.

Anders Pontoppidan Thyssen (red.): »Herrnhuter-samfundet i Christiansfeld«, bd. 1. Aabenraa 1984.

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

Udgivet af
Historisk Samfund for Sønderjylland

Redaktion:
Kim Furdal
Carsten Porskrog Rasmussen
Lennart S. Madsen

76. årgang
2000

Indhold

<i>Andersen, Ole og Bjørn Østergaard: Rekonstruktion af dele af en dansk skanse på Dybbøl Banke .....</i>	337
<i>Andersen, Steen W.: Der er noget, der ikke passer .....</i>	139
<i>Barsøe, Sonja: Præsteslægten Barsøe fra Fjelstrup .....</i>	171
<i>Bork, Dagmar: Margaretheskabene i Slesvig og Holsten - en gave til sygeplejens fremme .....</i>	343
<i>Buch, Jørn: Sønderjylland år 0-2000: X, Forestillinger om Sønderjylland før og nu .....</i>	323
<i>Christiansen, Arne Frees: Kammerherreinde Christina Friderica von Holstein fra »Favrvrågård« .....</i>	332
<i>Dostrup, Ole m.fl.: Slumre sødt i Slesvigs Jord? .....</i>	49
<i>Ethelberg, Per: Sønderjylland år 0-2000: I, Den tidlige rigsdannelse i Barbaricum og Sønderjylland .....</i>	3
<i>Frandsen, Karl-Erik: Hertugdømmerne og kongeriget under Frederik I 1523-1533 .....</i>	203
<i>Furdal, Kim: De lokalhistoriske årbøger 1999 .....</i>	234
<i>Furdal, Kim: Sønderjylland år 0-2000: IX, Den administrative genforening af Nordslesvig .....</i>	287
<i>Gotthardsen, Frede:</i>	
<i>Kulturminde fra Draved Skov og Kongens Mose .....</i>	94
<i>Gregersen, H. V.: Nekrolog over Peter Kristjan Iversen .....</i>	43
<i>Gregersen, H. V.: Krisen i 1300-tallet. Replik til Bjørn Poulsen .....</i>	44
<i>Gregersen, H. V.: Sønderjylland år 0-2000: V, Reformationen i hertugdømmet Slesvig .....</i>	159
<i>Hansen, Hans Schultz:</i>	
<i>Den forstærkede Dybbølfortælling - en kommentar .....</i>	107
<i>Hansen, Hans Schultz: Sønderjylland år 0-2000:</i>	
<i>VIII, Indlemmelsen af Slesvig og Holsten i Preussen 1867 ....</i>	255
<i>Hansen, Hans-Ole: Historiecenter Dybbøl Bankes vej frem .....</i>	14
<i>Hansen, Hans-Ole:</i>	
<i>Den forstærkede Dybbølfortælling - en replik .....</i>	143

<i>Henningsen, Lars N.: Sønderjylland år 0-2000:</i>	
IV, Delt og atter genforenet - Slesvig mellem 1490 og 1779 ..	123
<i>Høvsgaard, Thomas:</i>	
Olav og Birgitta. Nordiske helgener fra Breklum kirke	167
<i>Ilsøe, Peter: De sønderjyske skove efter orkanen .....</i>	134
<i>Jacobsen, Jørn Querling: Jordemødrene i Tønder .....</i>	210
<i>Lampe, Jens Kongsted: Kirketyveriet i Haderslev 1808 .....</i>	179
<i>Lampe, Jens Kongsted: Henrik Ibsen og Sønderjylland .....</i>	312
<i>Møller, Peter Friis: Natur og forskning i Draved Skov i fortid, nutid og fremtid .....</i>	81
<i>Nekrolog over Peter Kristjan Iversen af H. V. Gregersen .....</i>	43
<i>Nielsen, Anton:</i>	
Kommunalreformen i 1970 i et nordalsisk perspektiv	298
<i>Nielsen, Ib: Kontrolassistent i Øsby 1948-1949 .....</i>	21
<i>Nielsen, Erik Manthei: Et tidsbillede af Dyvig havn .....</i>	266
<i>Nielsen, Knud Schmidt: En usædvanlig præst og hans have .....</i>	56
<i>Nielsen, Lizette Albæk: Det er ikke lutter gode minder .....</i>	129
<i>Poulsen, Bjørn: Sønderjylland år 0-2000: III, Baggrunden for Ribeprivilegiet fra 1460. ....</i>	75
<i>Qvist, Niels: Reformationstidens første præster i Hoptrup .....</i>	261
<i>Rasmussen, Carsten Porskrog: Sønderjylland år 0-2000:</i>	
VII, Landboreformer i Sønderjylland	223
<i>Rasmussen, René: Skæg og blå briller i Blumes Kiosk .....</i>	61
<i>Rasmussen, René: Fut i Borgerforeningen .....</i>	230
<i>Rettelse til Hans H. Worsøe: Svenskekrigene og deres betydning for Sønderjylland .....</i>	229
<i>Riis, Thomas: Sønderjylland år 0-2000:</i>	
II, Hvornår opstod hertugdømmet Slesvig?	46
<i>Schlanbusch, Henning:</i>	
Erindringer fra Sønderborg efter Genforeningen	271
<i>Sønderjylland år 0-2000:</i>	
I, Den tidlige rigsdannelse i Barbaricum og Sønderjylland.	
Af <i>Per Ethelberg</i> , ...	3
II, Hvornår opstod hertugdømmet Slesvig? Af <i>Thomas Riise</i>	46

III, Baggrunden for Ribprivilegiet fra 1460. Af <i>Bjørn Poulsen</i>	75
IV, Delt og atter genforenet - Slesvig mellem 1490 og 1779. Af <i>Lars N. Henningsen</i>	123
V, Reformationen i hertugdømmet Slesvig. Af <i>H. V. Gregersen</i>	159
VI, Svenskekrigene og deres betydning for Sønderjylland. Af <i>Hans H. Worsøe</i>	191
VII, Landboreformer i Sønderjylland. Af <i>Carsten Porskrog Rasmussen</i>	223
VIII, Indlemmelsen af Slesvig og Holsten i Preussen 1867. Af <i>Hans Schultz Hansen</i>	255
IX, Den administrative genforening af Nordslesvig. Af <i>Kim Furdal</i>	287
X, Forestillinger om Sønderjylland før og nu. Af <i>Jørn Buch</i>	323
<i>Sørensen, H. E.:</i> Den forstærkede Dybbølfortælling - en kommentar	112
<i>Thygesen, Anker:</i> Jørgen Riecks Arkæologiske Samling i Svenstrup - Et besøg værd	269
<i>Wangel, Jørgen:</i> Blade af en menigs dagbog 1850	295
<i>Winkel, Esther Jegind:</i> Pastor Møllers forunderlige have	52
<i>Worsøe, Hans H.:</i> Sønderjylland år 0-2000: VI, Svenskekrigene og deres betydning for Sønderjylland ...	191
<i>Østergaard, Bjørn og Ole Andersen:</i> Rekonstruktion af dele af en dansk skanse på Dybbøl Banke	337

Faste rubrikker

Det sker - på nordslesvigske museer 36, 68, 116, 152, 184, 216, 248, 280, 316, 348

Set og sket i grænselandet - Grænselandskronik (*Eskild Bram*) .. 26, 145, 240, 303

Bagsiden om forsiden

Hyrup Forsamlingshus (<i>Erik Jørgensen</i>)	40
Nordslesvigs præster ved Genforeningen (<i>Christian de Fine Licht</i>)	72
Tørv (<i>Falk Mikkelsen</i>)	120
Grænselægningen (<i>Troels Rasmussen</i>)	156
Kirkens billeder og reformationen (<i>Poul Grinder-Hansen</i>)	188
Frederik I - hertugen der også var konge (<i>cpr</i>)	220
Udskiftningens landskaber (<i>cpr</i>)	252
Det hårde slid ved afskibning i småskibsfarten (<i>Bent Vedsted Rønne</i>)	284
Inddelingsreformen i Sønderjylland (<i>kf</i>)	320
Christinero - et romantisk haveanlæg (<i>Jørgen Toft Jessen</i>)	352
Redaktionens signaturer: <i>kf</i> = Kim Furdal, <i>lsm</i> = Lennart Secher Madsen, <i>cpr</i> = Carsten Porskrog Rasmussen.	

Bognyt

Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig. Ved Lars N. Henningsen (<i>Leif H. Nielsen</i>)	155
<i>Bjerke, Alf. R.</i> : Norwegische Kättersöhne als königliche Dragonen (<i>Axel Johnsen</i>)	65
<i>Bork, Dagmar</i> : Haderslev Bys Sygehus 1896-75 (<i>Johannes Brix</i>)	67
<i>Bork, Dagmar</i> : Christina Friederica Legatet for De otte sogne (<i>lsm</i>)	251
<i>Bracke, Niels</i> : Die Regierung Waldemars IV (<i>cpr</i>)	70
<i>Büthe, Julia-K.</i> og <i>Thomas Riis</i> : Studien zur Geschichte des Ostseeraumes III (<i>lsm</i>)	251
<i>Christensen, Rolf</i> og <i>Anders D. Henriksen</i> : »På forpost ved Dybbøl i krigen 1864« (<i>Axel Johnsen</i>)	351
<i>Christiansen, W. L.</i> : Die schwierige Wahl des Flensburger Oberbürgermeisters 1972 (<i>Jesper Bolund Nielsen</i>)	186

»Christiansfeld Mellem. og Realskole 1920-70«. Red. Lorenz Asmussen og Ellen Hansen (<i>Keld Grinder-Hansen</i>)	350
Ferring-Stiftung, Nordfriesische Quellen und Studien. Udg. Robert Bohn (<i>Bert Kelm</i>)	218
<i>Fink, Troels</i> : Båndene bandt - Forbindelsen over Kongeåen 1864-1914 (<i>Thorkild Kjærgaard</i>)	71
Geschichte Schleswigs vom frühen Mittelalter bis 1920. Red. Henrik Becker-Christensen og Ulrik Lange (<i>Anker Thygesen</i>)	39
<i>Glavind, Anders</i> : Begejstring, Tvivl, Skuffelse (<i>Axel Johnsen</i>)	119
<i>Hans, Annelise Wagner</i> : En pige fra Slotsgade og Vestergade (<i>Britta Bargfeldt</i>)	319
<i>Henningsen, Lars N.</i> : Kongen kommer! (<i>Anker Thygesen</i>)	318
<i>Henriksen, Anders D.</i> og <i>Rolf Christensen</i> : »På forpost ved Dybbøl i krigen 1864« (<i>Axel Johnsen</i>)	351
<i>Iversen, Svend Anker, Lennart S. Madsen og Bent Vedsted Rønne</i> : Det rene vand (kf)	154
<i>Kelm, Bert</i> : Et vesterhavspræget samfund (<i>Bent Vedsted Rønne</i>) ...	283
<i>Kreutzmann, Jørgen</i> : Når retsind fører ordet (<i>Annette Østergaard Schultz</i>)	282
Kulturens nationalisering. Red. Bjarne Stoklund (kf)	70
Langs Rødding Bæk. Udg. Rødding Lokalhistoriske Forening og Arkiv (<i>Ism</i>)	38
<i>Madsen, Lennart S., Bent Vedsted Rønne og Svend Anker Iversen</i> : Det rene vand (kf)	154
<i>Madsen, Lennart S.</i> : Historien i avisen (<i>Britta Bargfeldt</i>)	187
Med spritbåden M/S HansaLine på Flensborg Fjord. Prod. Karsten Biering (<i>Hans V. Bang</i>)	186
<i>Meyer, Marie</i> : Hjertesprog (<i>Elsemarie Dam-Jensen</i>)	250
<i>Nielsen, Knud Schmidt</i> : Visby skoles historie (<i>Keld Grinder-Hansen</i>)	350
Nordisk BYGD nr. 12. Red. Per Grau Møller (<i>Hanne Christensen</i>)	118
<i>Panduro, Carsten m.fl.</i> : Tønder Festival - gennem 25 år (kf)	155
På tværs af Kværs igennem 300 år. Red. Solveig Mortensen, Gudrun Ylander, Niels Henrik Ylander, Christian Hell, Børge Laven og Gerd Conradsen (<i>Britta Bargfeldt</i>)	38

<i>Riis, Thomas og Julia-K Büthe:</i>	
Studien zur Geschichte des Ostseeraumes III (<i>lsm</i>)	251
<i>Rønne, Bent Vedsted: Metalarbejder på godt og ondt gennem</i>	
100 år (<i>Poul Porskær Poulsen</i>)	65
<i>Rønne, Bent Vedsted, Lennart S. Madsen og Svend Anker Iversen:</i>	
Det rene vand (<i>kf</i>)	154
<i>Schlaber, Gerret: Flensborg mellem helstat og kejsertid (lsm).....</i>	219
SID Aabenraa-Rødekro 21. marts 1899-21. marts 1999.	
Udg. SID Aabenraa-Rødekro (<i>Bent Vedsted Rønne</i>).....	282
Skoleminder fra Sct. Severin Skole.	
Red. Bent Vedsted Rønne (<i>kf</i>)	38
<i>Solvang, Gunnar: Husmandsliv under afvikling (cpr) .....</i>	318
<i>Stilling, Niels Peter: Danske herregårde (cpr) .....</i>	118
<i>Svensson, Poul: Glimt fra grænselandet (Anker Thygesen) .....</i>	154
<i>Sørensen, H. E.:</i>	
Lakolk. Et badested gennem 100 år (<i>Peter Dragsbo</i>)	66
Tønder kreds/Kreis Tondern 1867-1920.	
Udg. Landsarkivet for Sønderjylland (<i>Britta Bargfeldt</i>)	219
Voldsteder i Danmark. Red. Connie Jantzen, Lennart S. Madsen	
og Rikke Olsen (<i>Vivi Jensen</i>)	251
Vor arv vi kendes ved. Udg. Melbyhus (<i>cpr</i>)	65
Aabenraa landråd 1867-1920.	
Udg. Landsarkivet for Sønderjylland (<i>kf</i>)	119
»Århundredets genstande«.	
Red. Axel Johnsen og Heinrich Mehl (<i>kf</i>)	350

Stedfortegnelse

- Arnå 243
Bodum 223
Bolderslev 45
Brekum 167ff
Brøns 158
Cathrinesminde 309
Christiansdal 237
Christiansfeld 333
Draved Skov 81ff, 94
Dybbøl 14f, 19f, 49f,
107, 110, 112, 139ff, 145,
255, 273, 323, 337f, 341
Dyvig 266, 268
Errested 228
Fjelstrup 171ff
Flensborg 35, 295
Frederikshøj 290
Frøslev 151
Galsted 6f
Glücksborg 127f
Gram 28, 34
Grøngård 224
Gråsten 26
Haderslev 159ff, 179ff,
197, 291
Hjemsted 8
Hoptrup 261
Hyrup 25, 40
Kalmar 191
Kolding 343
Kongens Mose 94f
Kruså 292
Lovrup Skov 134
Lübeck 205
Nordborg 299
Nørre Jarup 227
Randerup 244
Ribe 75
Rudbøl 122, 131
Rømø 27
Sankelmark 49
Siseby 310
Slesvig 46f, 123, 159,
190, 200, 315
Svenstrup 269
Sønderborg 32, 271f,
278, 293
Traventhal 128
Tumbøl 222
Tyrstrup 334
Tønder 210, 212
Vadehavet 31, 33
Varming Plantage 138
Visby 52f, 56, 59f
Øsby 2, 21f
Aabenraa, 61, 63f

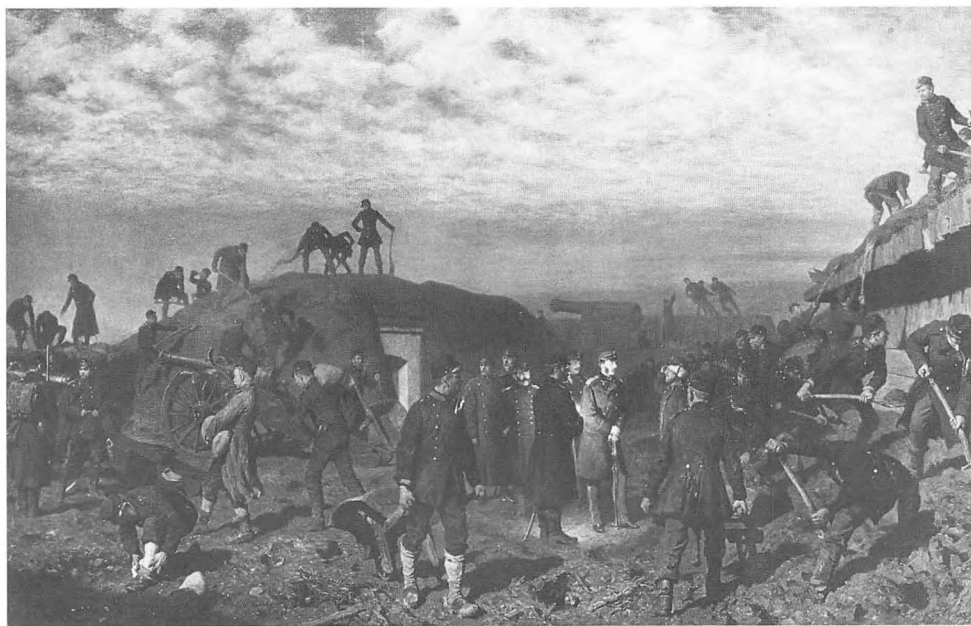
Rekonstruktion af dele af en dansk skanse på Dybbøl Banke

Af OLE ANDERSEN og BJØRN ØSTERGAARD

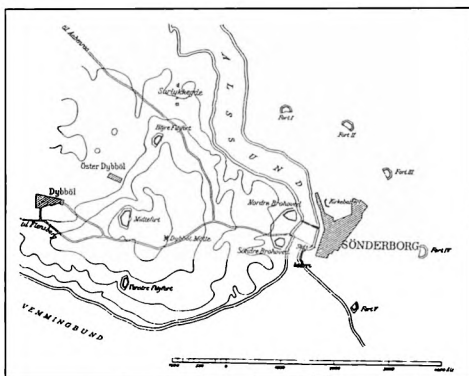
Den 26. oktober i år besluttede bestyrelsen for Historiecenter Dybbøl Banke, at der skal opføres en rekonstruktion af dele af en dansk skanse ved siden af de eksisterende bygninger. Her fremlægger Ole Andersen og Bjørn Østergaard, Historiecenter Dybbøl Banke, en række overvejelser omkring en sådan skanserekonstruktion.

Det er en meget gammel og hyppigt afprøvet pædagogisk læresætning, at et billede siger mere end tusind ord!

Det har derfor været meget naturligt og ønskværdigt, at man i vort fredede skanseterræn i den nationale mindepark på Dybbøl Banke har søgt at anskueliggøre de danske fæstningsanlægs grundrids og udstrækning i landskabet. Allerede, da området blev fredet i 1920'erne (se bl.a. Sønderjysk Månedsskrift nr. 5, maj 2000), søgte man at tydeliggøre de danske skansers omrids. Det skete ved at frilægge de sprængte krudtmagasiners ruiner og ved udgravning af blok-

Christian IX besøger skanse II natten mellem den 22. og 23. marts 1864. Foto efter maleri af Otto Bache på Amalienborg.

Ingeniørkorpsets første forslag til anlæg af murede forter på Dybbøl Banke. Bemærk, at man har valgt at placere de fremskudte anlæg næsten nøjagtigt der, hvor de tyskbyggede forter IX, X og XI i 1865 senere blev opført!

husenes fundament. Anlæggenes ildlinje blev markeret ved placering af en hvidmalet stensætning i græsset. Desuden opsattes i den enkelte skanse informationstavler på betonsokler. Da den tyskbyggede Festung Sønderburg-Düppel (1865-1885) komplet dominerede synsindtrykket med velbevarede, dybe voldgrave og stejle volde, opstod der i Sønderborg et ønske om at tilbageføre eller rekonstruere den mest berømte skanse. Det var selvsagt Skanse II.

På Sønderborg Turistforenings generalforsamling i 1980 blev der nedsat en arbejdsgruppe. Den fik navnet »Komité til Genopførelse af Skanse II«. Gruppen arbejdede meget energisk for, at rekonstruktionen blev en folkesag i lighed med restaureringen af Fregatten Jylland. Måske som en følge af disse bestræbelser nedsatte Fredningsstyrelsen i 1981 »Dybbøludvalget«. I 1984 fik den lokale skansekomité foretræde for udvalget. Det blev herunder klarlagt, at man - af mange forskellige grunde - ikke ønskede en tilbageføring af Skanse II. Sagen blev forelagt det daværende Fortidsminderåd. Her var man også imod projektet, men lod forstå, at en tydeliggørelse af

Skanse IV kunne komme på tale. Dette synspunkt nød fremme, og i 1989 kunne bl.a. Dronning Margrethe få et indtryk af, hvordan man skulle forestille sig, at en skanse havde set ud! Imidlertid virkede den tydeliggjorte Skanse IV ikke ganske efter den pædagogiske hensigt. På Historiecentret kunne publikum se en meget detaljeret og smukt udført model af Skanse II. Men selv efter en mundtlig forklaring på dette grundlag havde de besøgende vanskeligt ved at forestille sig en »rigtig skanse«. Det var tydeligt, at man manglede skansen i naturlig størrelse.

Blandt andet også dette spørgsmål blev behandlet i Skov- og Naturstyrelsens særlige Dybbøl Gruppe i Miljøministeriets regi. Gruppen arbejdede videre med den idé, at man kunne videreføre tydeliggørelsen af Skanse IV. Efter et meget grundigt analysearbejde nåede man frem til at foreslå, at jordelementerne i skansen kunne opføres i forskellige grader af det oprindelige målestoksforhold.

For at anskueliggøre, hvorledes en rekonstruktion ville fremtræde i det naturskønne landskab, opførtes et skelet af træ. Herpå ophængtes et system af grønne net. Arbejdet med disse ting vakte levende interesse i lokalbefolkningen. Mange fandt, at de tilbageførte vold- og gravanlæg gav en god balance i forhold til det stærkt dominerende tyskbyggede Fort X = Kongeskansens. Der blev afholdt et offentligt møde og en besigtigelse i terrænet. Derefter var der i lokalområdet overvejende stemning for en genopførelse af Skanse IV's jordkonstruktioner.

Det vakte derfor nogen undren, at Kulturhistorisk Råd frarådede, at projektet blev gennemført. Imidlertid fortsattes arbejdet i Miljøministeriets regi med henblik på at rekonstruere dele af en dansk skanse på Historiecentrets areal. Det var dog selvsagt en forudsæt-

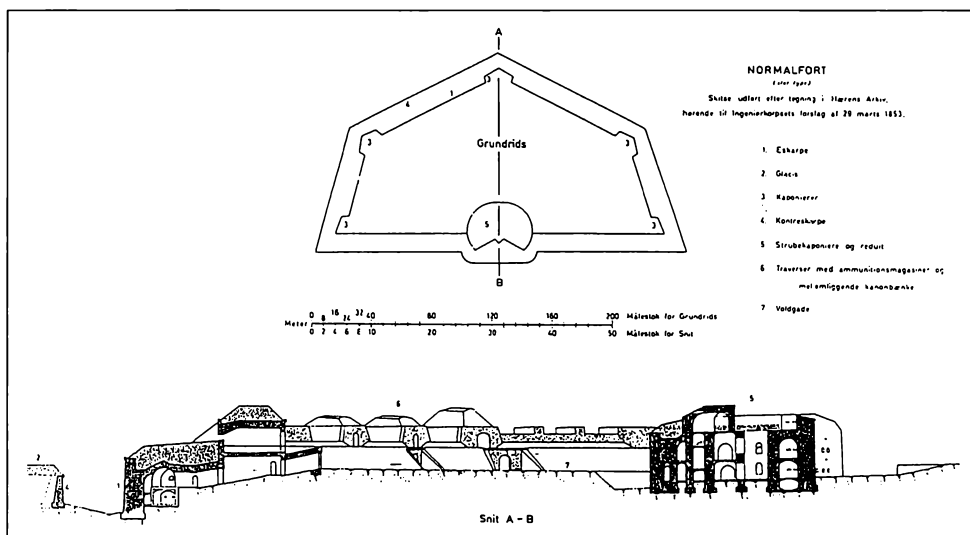
ning, at anlægget ikke ragede så meget op over det omgivende jordsmon, at det ville virke forstyrrende eller dominerende. For at sikre, at det ikke skete, blev også Centrets rekonstruktion markeret med opsætning af et system af trærammer og grønne net. Dette er overbevise-nde dokumenteret i Sønderjysk Månedsskrift nr. 5, 2000 - og tillige ved den skansemodel, der i sommer har været opstillet i Historiecentret. Her har alle, der har følt sig kaldet til at skulle have en mening om denne sag, kunnet overtyde sig om, at den planlagte rekonstruktion af dele af en dansk skanse på ingen måde vil virke dominerende!

Hvad skal en delvis rekonstruktion vise?

Såfremt man som besøgende på Dybbøl Banke har gået en tur i de tyskbyggede skanser fra 1865, har man fået et indtryk af, hvor dyb en voldgrav kan være. Des-

uden vil man have kunnet se, hvorledes volde og traverser har været udformet og dimensioneret. Da det er tydeligt, at preusserne byggede deres fæstning ved Sønderborg-Dybbøl bl.a. på baggrund af deres erfaringer/iagttagelser af deres eget artilleris virkning på de danske skanser, er det helt naturligt, at besøgende også får andet end blot et rumligt indtryk af datidens skanser.

Man savner simpelthen en direkte oplevelse af de vilkår, som de danske soldater levede og døde under i 1864. Her tænkes på muligheden for at kunne opholde sig i et blokhus, og i et krudtmagasin. Hvorfor kunne det være nødvendigt for angriberne at sprænge hul i palisaderne for at forcere voldgraven? Var man dækket mod kanon- og geværild, når man stod bag brystværnet? Hvordan var man dækket mod krumbaneild fra mortérer? Kunne en preussisk spids-

Murstensfort fra Ingeniørkorpsets forslag fra 1853. Her ses en række dækningsrum for mandskab og materiel. De var indbygget i volden og i de hule traverser og blev anset for at være »skudsikre« i forhold til beskydning fra glatløbet skyts. Vedvarende beskydning med riflet skyts ville få de lodretstående, murbeklædte gravsider til at styrte sammen, og voldgraven ville blive fyldt med murbrokker. Herved ville gravens værdi som stormhindring være prisgivet.

granat trænge gennem væggene i blokhuset? Hvilken funktion havde de aflange, lodrette åbninger i blokhusets vægge lige under det jorddækkede tag?

Allerede i 1980'erne, da de første forslag om en rekonstruktion blev fremsat, var der flere indvendinger mod projekterne. Et åbenbart meget afgørende spørgsmål var, fra hvilket tidspunkt af belejringen tilbageføringen skulle henvises til. Skulle man vise en delvis sønderskudt skanse fra midten af april? Fortalerne for projektet var enige om, at man skulle vise et anlæg i kampklar, ubeskadiget stand = medio marts. Der fandtes jo nok af preussiske fotos af de stormede skanser!

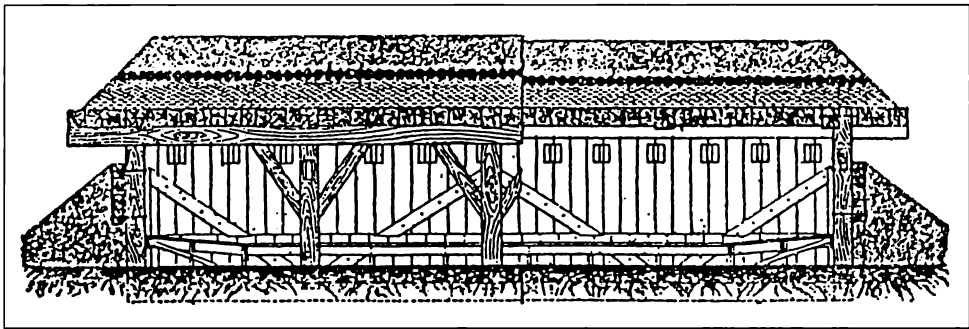
Fra modstanderside blev det jævnlige hævdede, at en rekonstruktion ville fremstå som en attrap, en *idealiseret kulisse* ja, sågar en *forfalskning*! Det kan tænkes, at disse argumenter havde gyldighed, da man tidligere ønskede at bygge en dansk skanse på dens oprindelige plads. I år 2000 er sagen en ganske anden. Nu foreslås opført dele af en danskbygget skanse lige præcis på det sted, hvor en stor del af de besøgende - måske efter en vandring i terrænet, efter et besøg på Sønderborg Slot og Dybbøl Mølle - for-

venter at finde eksempler på dansk fæstningsbyggeri fra midten af 1800-tallet.

Fæstningsanlæg fra tidligere og senere perioder kan ses på Kastellet i København, forterne i Københavns Landbefæstning, tyske bunkers i Sikringsstilling Nord og anlæg fra Den Anden Verdenskrig langs Jyllands Vestkyst. Langelandsfortet er et godt eksempel på, at også moderne fæstningsanlæg har publikums store bevågenhed. Også Fredericias volde - fornyelig kraftigt udbyggede - er et tilløbsstykke. Kuriøst nok hørte man intet om forfalskninger og kulisser i den anledning!

Rekonstruktionens gennemførelse og dens vedligeholdelse

I forbindelse med dette arbejde føler Historiecentret sig meget vel rustet. Vi råder over fyldestgørende byggeforskrifter (reglementer/manualer) netop fra 1861. Desuden har Centret med stor interesse studeret generalmajor Lindhardtts fortrinlige »Notat vedrørende Dybbølstillings Danske Skanser«, fra 1984. I dette materiale er nøje beskrevet, hvordan de danske fæstningsanlæg blev konstrueret og vedligeholdt i perioden 1861-63.

Blokhusene af tømmer var opført som dækningsrum for infanteribesætningen, men var fæstningsliniens svageste element. Da rummene ikke var forstærket i jorden, valgte det preussiske artilleri straks bygningerne som de mest sårbare og lønnende mål. Resultatet var, at infanteriet blev jaget ud af skanserne. Det fik katastrofale følger den 8. april 1864.

Som et kuriosum kan nævnes, at vi også råder over »opskriften« på de to typer beton, der anvendtes til opførelse af krudtmagasiner, henholdsvis fundamentet til blokhuse. Se f.eks. Cementfabrikkernes Tekniske Oplysningskontor: »Fragmenter af betonteknologiens udvikling i Danmark«, fra 1986.

Lige fra begyndelsen har modstandere af rekonstruktioner af skanser fremhævet de uhyre problemer, man i vore dage ville få med at vedligeholde træværket i palisader, blokhuse og rullebroer. Disse ville rådne bort! Voldgrave og volde ville skride ned og styrte sammen. Publikum ville ødelægge og slide på anlæggene. Alle disse ting ville gøre det økonomisk helt uoverkommeligt at opretholde en skanse i forsvarlig stand. Med hensyn til træværket er det vist ingen hemmelighed, at man i vore dage kan langtidspræservere dette materiale meget effektivt. For så vidt angår nedskridning af skansens jordelementer, vil det være en god idé at se på, hvordan de tyskbyggede anlæg fra 1865 har modstået vind og vejr, fårehold, græssende andet kvæg samt ofte meget store folkeskarers færden i landskabet. Der er sket overordentlig få og små ændringer i de oprindelige jordværker. Når det er tilfældet, skyldes det, at man i forbindelse med opførelsen anvendte en kombination af græstørv og en særlig blanding af muldjord og meget hårdføre græsarter. Herved opstod en holdbar skorpe af grønsvær. Da Historiecentret også råder over uddrag af datidens preussiske ingeniørreglement, er det ikke noget problem at finde frem til de græssorter, der kan tjene til at holde sammen på jordmasserne. Ved en omhyggelig dræning kan man forhindre, at der kommer til at stå vand i voldgraven. Det er en vigtig forudsætning for, at volde og grave kan bevare deres oprindelige profil.

Nødvendig, løbende vedligeholdelse

kan i øvrigt til dels udføres af Centrets ansatte og af de skoleelever, der tilbringer praktikdage hos os.

Endnu en myte om fæstningsanlæggene på Dybbøl og Als

I tidsskrifter og bøger om De Slesvigske Krige kan man af og til støde på den påstand, at man af økonomiske årsager ikke opførte en række fæstningsværker helt af beton!

Den fejlagtige oplysning om valg af byggemateriale til Dybbølstillingen er sandsynligvis opstået ud fra den tanke, at når man i 1861 anvendte beton til krudtmagasiner og fundamenter til blokhuse - ja, så er det klart, at de tidligere udkastede planer fra 1853 og 1857 om befæstning også har omfattet anvendelse af dette materiale! I virkelighedens verden drejede Ingeniørkorpsets forslag sig om, at man på selve Dybbøl Banke ville opføre tre fremskudte forter af mursten, delvis dækket af jord. Dette kaldtes også murværk - eller murede forter - og anvendtes overalt i Europa og i Nordamerika.

Som nævnt havde man forestillet sig et central- eller midterfort og to fløjforter. På Als tænkte man sig fem, ligeledes fremskudte anlæg. I modsætning til den Dybbølstilling, der kom i brug i 1864, var de planlagte, murede forter »stormfri«. Det vil sige, at de var omgivet af 16 m brede og 6 m dybe voldgrave. Disse grave kunne beskydes på langs fra særlige flankeringshuler, såkaldte kaponiérer. En angriber ville altså - under passage af graven - blive beskudt fra siden.

Imidlertid viste erfaringerne fra Den Amerikanske Borgerkrig, 1861-65, at murstensforterne slet ikke kunne modstå beskydning fra det hårdtslående, riflede artilleri. Tiden var uigenkaldeligt løbet fra forter af murværk. Man vil derfor kunne hævde, at det var held i uheld, at man i Danmark ikke anvendte de

Preussiske tropper på skanse III fotograferet af flensborgfotografen Friedrich Brandt umiddelbart efter stormen. Foto: Institut for Sønderjysk Lokallhistoriel.

knap tilmålte ressourcer til at opføre murstensanlæg.

Såvel i Amerika som i Danmark viste det sig, at jord faktisk var et utrolig godt dækningsmiddel også mod riflet skyts. Jordvoldene absorberede ligefrem projektilerne.

Sprængvirkningen af sortkrudtsladningerne forandrede selvsagt volde og traversers profil, men skaderne var nemme at udbedre med opskovling af nedfalden jord og udstrakt brug af sand-sække og skansekurve. Modstanderne af rekonstruktionerne har fejlagtigt anvendt udtrykket »sammenskudte grusbunker«. Man burde have læst Jens Johansens »Dybbøl 1864«, udgivet i København 1942. Forfatteren imødegår her den ofte gentagne, myteagtige beskrivelse.

Litteratur

- Coggins, J.: Arms and Equipment of the Civil War, New York 1962
- Duffy, C.: Fire and Stone, the Science of Fortress Warfare 1660-1860, Vancouver 1975.
- Matheson, J. C.: The Growth of the Offensive in Fortification. Professional Papers of the Royal Engineers, London 1911
- Müller, H.: Geschichte des Festungskrieges, seit allgemeiner Einführung der Feuerwaffen bis zum Jahre 1892, Berlin 1892.
- Neumann, R.: Angriff auf die Düppeler Schanzen in der Zeit vom 15. März bis zum 18. April 1864, Berlin 1865.
- Ortenburg, G.: Waffe und Waffengebrauch im Zeitalter der Einigungskriege, Koblenz 1990.
- Sommerfeldt, J.: Dybbølbefæstningens Udførelse. Militært Tidsskrift 1898.
- Wagner, R.: Über provisorische Befestigung und Festungs improvisation, Berlin 1897.

Margaretheskabene i Slesvig-Holsten

- en gave til sygeplejens fremme

Af DAGMAR BORK

På Sygeplejemuseet i Kolding står et skab til minde om en datter, en far og en stor indsats for sygeplejen i Slesvig og Holsten. Forhenværende forstander Dagmar Bork, Haderslev, fortæller her historien bag »Margaretheskabene«.

På Sygeplejemuseet ved Kolding Fjord ses i den permanente udstilling et skab, der har stået hos en hjemmesygeplejerske på Als, og som har rummet diverse artikler til brug i plejen. Det er ét af mange tilsvarende skabe, der alle bærer navnet »Margarethen Spende«, der betyder Margarethes gave. Gaven er særpræget, og den fik stor betydning for sygeplejen i Slesvig og Holsten i perioden 1894-1940.

Margarethe Jacobsen var eneste datter af den velhavende gårdejer Johannes Adolf Jacobsen (1829-1908) fra Saustrup i Angel. Da hun i 1880 blev syg af tuberkulose, rejste faderen efter lægernes råd med sin familie til den tids mest kendte sanatorier i Davos og St. Andreasberg. Men ingen behandling hjalp, og Margarethe Jacobsen døde den 22. april 1883, kun 23 år gammel. Kort før sin død bad datteren sin far om ikke at sætte hende et minde i malm og sten, men i stedet gøre noget for syge og lidende.

Et værdifuldt minde

Johannes Jacobsen havde meget langt selv taget sig af datterens pleje, og især i Davos så han, hvor meget gode hjælpemidler kunne lette et smertefyldt sygeleje. Den velorganiserede måde, dette

schweiziske sanatorium blev drevet på, og ikke mindst de velegnede redskaber, der blev anvendt i plejen, havde åbnet Johannes Jacobsens øjne for manglerne i hans egen hjemegn. I 1880'erne var luft- eller vandpuder, stikbækken og urinflaske ikke i brug på landet. Selv varmedunk, ispose, termometer eller tudkop var sjældne. Årsagen var ikke ukendskab til disse ting, men skyldtes dels sygeplejeforeningernes økonomi, dels afstanden til det nærmeste apotek eller den nærmeste sanitetsforretning. Efter hustruens død få år efter datteren bosatte Jacobsen sig i Nørre Brarup, og her blev tankerne om praktisk hjælp til syge realiseret. I slutningen af året 1893 lod han fremstille et skab til menighedsplejen i Nørre Brarup, udstyret med alle tilgængelige sygeplejeartikler. Det fik inskriptionen Margarethen Spende og blev et værdigt minde over den elskede datter.

Fremstilling og brugsanvisning

Johannes Jacobsen lod herefter for egne midler iværksætte en produktion af skabe med indhold. Han fastsatte betingelserne for brugen af dem og ledede selv de fortsatte indkøb af sygeplejeartikler. I betingelserne ses blandt andet, at anvendelse af sygeplejeartiklerne ikke kostede patienterne noget, men at eventuelle skader skulle erstattes. Man henstillede til patienterne at tilbagelevere lånte genstande hurtigst muligt efter brugen. De velsituerede familier blev opfordret til at lægge et pengebeløb i den lille kas-

se, der findes øverst på skabet mellem inskriptionerne, og hvortil kun hjemme-sygeplejersken havde nøgle. Der er endelig nøje anvisning på, hvordan gummiting skal behandles, og krav om, at alle genstande i øvrigt blev skrubbet med kogende vand tilsat soda før aflevering. Særlig bemærkelsesværdig er bestemmelsen i paragraf seks, hvor det pålægges alle, der er udstyret med et Margaretheskab, at hjælpe hinanden gennem lån af sygeplejeartikler.

Et forbund oprettes

Ideen fængede, flere og flere kvindeforeninger bestilte et Margarethenschrenk, som det også blev kaldt, til den hjemmesygeplejerske, de havde ansat. For at sikre fortsat kvalitet blev i 1902 oprettet »Verband Schleswig-holsteinischer Margarethenspenden«, og Johannes Jacobsen bestemte, at foreningens medlemmer skulle mødes hvert år den 27. december for at vurdere skabenes indhold. Dette blev derefter suppleret på fornemste vis med alle de nyeste hjælpemidler til plejen. Selve skabet blev fremstillet af rødgran eller fyr, blev mørkbejdset, lakeret og forsynet med inskription og Margarethe Jakobsens portræt. Alle skabe er fremstillet i Angel. De fornemste, med høj, svungen opsats, i Nørre Brarup, lidt enklere modeller andre steder på halvøen.

Sygeplejeforeninger i Slesvig-Holsten

Sygeplejeforeningerne i Tyskland var i løbet af de sidste tiår i 1800-tallet blevet ganske velorganiserede med ansættelse af uddannede sygeplejersker til at varetage plejen i hjemmene. I Slesvig-Holsten var det langt overvejende diakonisser fra stiftelserne i Altona, Flensborg og Kropp. I 1884 var 24 menighedsplejer besat med 36 søstre, i 1909 arbejdede 240 søstre i menighedsplejer på landet, og alle var da udstyret med det velassorte-

rede Margarethenschrank. Kvindeforeningerne i Slesvig-Holsten, der også var sygeplejeforeninger, samarbejdede i »Provinzialverband Vaterländischer Frauenvereine in der Provinz Schleswig-Holstein« under protektion af prinsesse Irene af Preussen, der var den højst rangerende kvinde i regionen. Også via dette samarbejde blev Margarethen Spende kendt.

Johannes Jacobsens gave animerede også til oprettelse af nye sygeplejeforeninger. Dagbladet Modersmaalet i Haderslev skrev således den 10. maj 1899: »Rentier Johannes Jacobsen af Nørre Brarup i Angel har til minde om sin eneste afdøde datter Margarethe bortskaenket 48 skabe, indeholdende alle til sygeplejen hørende redskaber. For kort tid siden er et sådant skab skænket til Bjerneing sogn på grund af, at givener har flere nære slægtninge bosiddende i dette sogn. I anledning af denne gave har hen ved 30 kvinder i nævnte sogn besluttet at oprette en kvindeforening, hvis formål skal være at fremme sygeplejen, særlig for den mindrebedemlede klasse, samt at antage en dygtig sygeplejerske, som skal lønnes af foreningens årlige medlemsbidrag.«

Margaretheskabets anvendelse

En ting var det veludstyrede hjemmesygeplejerskeskab, en anden evnen til at bruge tingene. Diakonisserne magtede i høj grad dette, idet de alle fra omkring århundredskiftet havde ni måneders hospitalsuddannelse bag sig, før de kom ud i hjemmeplejen. Deres arbejde skulle være »profylaktisk, terapeutisk og socialt«, og søstrene skulle være pionerer i sund levevis. Formålet med Margaretheskabene - »at sikre de syge god pleje ved hjælp af diverse utensilier, der ikke findes i et privat hjem« - kunne derfor opfyldes gennem diakonissernes rette anvendelse af sygeplejeartiklerne.

Margarethe Jacobsen (1860-1883), der fik så stor betydning for sygeplejens udvikling i Slesvig og Holsten. Foto: Dagmar Bork.

Johannes Adolf Jacobsen (1829-1908), grundlægger af »Margarethenspende«.

Margaretheskab udstyret med remedier til brug i hjemmesygeplejen. Margarethe Jacobsens portræt prydede de fornemste skabe. Imellem inskriptionerne »Margarethe« og »Spende« øverst er der en lille aflåst skuffe med en sprække til mønter. Her lagde patienter eller pårørende undertiden et ekstra beløb til sygeplejersken. Foto: Dagmar Bork.

Økonomi og nytteværdi

Johannes Jacobsen lagde en betydelig del af sin formue i projektet, der desuden blev støttet fra mange sider - både offentlige og private - ligesom Tysk Røde Kors bidrog til den fortsatte udvikling. Det betød, at prisen for et Margaretheskab kunne holdes på et rimeligt niveau. Undtaget herfra var inflationsårene, hvor alle priser blev skyhøje. »Verband Schleswig-holsteinischer Margarethenspenden« af 1902 bestod til 1940, og i den periode forlod 758 Margarethenspenden produktionsstedet i Angel. De var alle i brug i 1939, hvor produktionen standsede. I Slesvig-Holsten var der 457 skabe, i andre tyske provinser 232, og i Sønderjylland fandtes efter Genforeningen i 1920 i alt 69 skabe. Enkelte fandt vej til udlande som Rumænien og Sydafrika. Margaretheskabene blev en betydelig faktor i udbredelsen af velfærd, og Johannes Jacobsens gave fik betydning på især to områder. Dels blev hjemmesygeplejen forbedret, dels igangsattes bevidstheden om værdien af kvalificeret sygepleje hos både lærd og læg.

Margaretheskabene i vore dage

Endnu kendes opbevaringsstedet for 47 skabe syd for grænsen. De findes i privateje, i social- og sundhedscentre, i præstegårde, på kirkekontorer og i kvinde-

foreningslokaler. Seks af dem findes på museer i Ort, Bönstrup, Meldorf, Nübbel, Pinneberg og Schönwalde. I Nord-slesvig er der sikkert flere Margaretheskabe, men kendte opbevaringssteder er i dag Sygeplejemuseet og den ledende hjemmesygeplejerskes kontor i Rødding kommune.

Skabet på Sygeplejemuseet er solidt. Det har været brugt siden begyndelsen af århundredet, fra 1918 til 1951 af søster Hansine Gram fra Diakonissestiftelsen i Flensborg, der var hjemmesygeplejerske i Egen, Notmark og Svenstrup på Als, og derefter af hendes afløser, sygeplejerske Anna Jørgensen. Da Anna Jørgensen gik af efter 29 års ansættelse, blev skabet sat på loftet, men i 1996 blev det overgivet til Sygeplejemuseet. Det er nænsomt restaureret og fremstår i dag i sin oprindelige skikkelse som et minde om den unge pige Margarethe, hendes velgørende far, Johannes Jacobsen fra Nørre Brarup i Angel, og ikke mindst om flittige hjemmesygeplejersker i Sønderjylland både før og efter Genforeningen.

Litteratur

Sabine Zessin: »Die Margarethenspende. Eine Wohlfahrtseinrichtung in Schleswig-Holstein 1894-1940«, Wachholtz Verlag, Neumünster 1997.

Det sker – på sønderjyske museer

Særudstillingen »Sorrig og Glæde« på Tønder Museum

Den 14. oktober 2000 åbnede Tønder Museum sin seneste særudstilling. Udstillingen har fået titlen »Sorrig og Glæde - Litauiske religiøse skulpturer og danske navneklude«. Den består af omkring 70 små skulpturer med kristne motiver, der er udlånt fra Litauens Nationale Kunstmuseum i Vilnius, og omkring 90 navneklude med religiøse motiver, udlånt fra museer i Sønderjylland, Slesvig og Holsten. Man kan umiddelbart synes, at de to emner ikke har ret meget med hinanden at gøre, men begge genstandsgrupper er folkeligt religiøse udtryk fra samme tidsperiode for mellem 100 og 300 år siden.

De litauiske træskulpturer er skåret af anonyme håndværkere i Litauen i 1700- og 1800-tallet. De blev skåret til opstilling i små altre ved veje, på marker, ved indkørsler til gårde, i landsbyer og ved kirkegårde, men ikke til opstilling inde i kirkerne. De var folkelige udtryk for en levende kristendom uden for den officielle romersk-katolske tro. Mange steder stod helgenerne og kristusfigurerne med en afstand fra hinanden på en snes meter, og folk kunne henvende sig til netop den helgen, der kunne hjælpe med det problem, der var aktuelt, hvad enten det drejede sig om sygdom, dårlige høstudsigter eller død.

Navnekludene fra de tidligere hertugdømmer Slesvig og Holsten er alle syet af småpiger som øveklude enten i almueskolerne eller i hjemmene. Pigerne skulle dels lære alfabetet og talrækken, og dels skulle de kunne forsyne udstyr

med monogrammer og broderede motiver. Fra 1600-tallet fandtes der trykte mønsterforlæg til broderede motiver, men det er usandsynligt, at ret mange af lærerinderne har haft sådanne. De har foreslået motiver, som de havde kendskab til fra andre navneklude. For de fattige småpiger betød det, at de eventuelt senere kunne få ansættelse som monogramsyersker eller linnedsyersker i velhavende familier, og for landmandsdøtrene, at de kunne sy deres eget udstyr og forsyne det med de nødvendige monogrammer og lignende. Navnekludene i 1700- og 1800-tallet havde meget ofte religiøse motiver: Syndefaldet, Jacobs kamp med englen, Jacobs drøm, Josua og Kaleb (spejderne til Kanaans land) samt scener fra lidelseshistorien: Kristus på Oliebjerget, Korsfæstelsen, Kristi opstandelse og Himmelfarten.

De to landes forskellige udtryk for folkelig religiøsitet er fremstillet i samme tidsperiode, og selvom de er meget forskellige, supplerer de hinanden meget smukt. De ejer samme hjerterne naivitet og troskyldighed, og det er muligt for den besøgende straks at komme i kontakt med deres budskab og deres særlige udtryk. Tønder Museum har ønsket at markere den kristne tros jubelår med denne præsentation af to nordeuropæiske landes folkelige, religiøse udtryk. Udstillingen varer til og med den 18. februar 2001, og museet håber, at mange besøgende får lyst til at se og opleve udstillingen.

Inger Lauridsen

- Indtil 14. jan.: **Museet på Sønderborg Slot**
Vibeke Glarbo, Morten Thøgersn og Mogens Pøhlgaard. Arr. Sønderjyllands Kunstmuseum og St. Annen-Museum, Lübeck.
- Indtil 18. feb.: **Tønder Museum**
Sorrig og glæde. Folkelig religion i Litauen og folkelig religion i Sønderjylland.
- Indtil 25. feb.: **Sønderjyllands Kunstmuseum**
Torben Ebbesen, malerier og installationer.
Indtil 25. feb.: Dyke Johannsen og Geske Johannsen: Malerier og katalog.
- Indtil 31. dec.: **Drøhses Hus, Tønder**
Bl.a. en kniplingssamling, tylstræk og tylsbroderi og Tønder Museums glassamling.
- Indtil 31. dec.: **Aabenraa Museum**
20. jan. - 31. jan.: Oldemors juletræ.
Udstilling af gaver modtaget i 2000.
- Jacob Michelsens Gård**
Åben ifølge aftale med Aabenraa Museum.
- Indtil 7. jan.: **Kunstmuseet Brundlund Slot**
14. jan. - 31. jan.: Grænselandsudstilling.
Udstilling fra egen samling.
11. - 21. dec.: **Midtsønderjyllands Museum**
13. dec. kl. 19.30: Julestue.
21. jan. - 31. jan.: Luciaoptog.
Grønlandske malerier.
- Indtil 30. dec.: **Haderslev Museum**
Maleri, grafik og skulptur. Hans August Andersen, Johannes Cramer-Møller, Ken Denning, Erling Jørgensen og Ole Holm Larsen. Arr. Haderslev Kunstforening.

Skolehistorie

»Christiansfeld Mellem- og Realskole 1920-70«, Lorenz Asmussen og Ellen Hansen (red.). Udgivet af Christiansfeld lokalhistoriske Forening, Haderslev 1999, 135 s. med s/h ill.

Knud Schmidt Nielsen: »Visby skoles historie«. Udgivet af Lokallhistorisk Arkiv i Bredebro 1998, 99 s.

Den danske skolehistorie kan betragtes såvel ud fra en central synsvinkel - hvorledes skabes skolepolitik, hvilke love, forordninger og betænkninger udfærdiges, og hvorledes administreres lovgivningen - som ud fra en mere regional eller lokal synsvinkel, hvor interessen samler sig om at beskrive, hvorledes tingene fungerer i virkeligheden rundt om på landets skoler. Studier i enkeltskolers historie er vigtige, dels som et bidrag til lokalhistorien, dels som brikker i den mosaik, der tilsammen tegner billedet af den skolehistoriske udvikling i Danmark. De mange lokalarkiver, der er spredt over landet, er flittige leverandører af lokale skolehistoriske studier. I det følgende skal omtales to sådanne lokalstudier, der beskriver forskellige sider af den danske skolehistorie. Det ene beskriver den private Mellem- og Realskole i Christiansfeld, den anden giver en detaljeret skildring af landsbyskolen i Visby.

Christiansfeld Mellem- og Realskole blev grundlagt lige efter Genforeningen og indviet i 1920. Brødreemigheden i Christiansfeld havde fra 1772 ejet byens to skoler, men disse blev i 1920 omformet til en dansk realskole, der i perioden 1920-70 fungerede som Christiansfelds eneste skole. I 1944 udvidedes skolen endog med en filial i Haderslev, som blev til Haderslev Realskole. Christiansfeld lokalhistoriske forening har udgivet en velskrevet og fint illustreret bog om skolens historie, der i kronologisk form skildrer skolens udvikling og ved hjælp af erindringsglimt fra skolens tidligere lærere og elever giver et fint indblik i skolens liv og ånd og de lærerkræfter, som igennem årene tegnede skolens virksomhed. Særlig interessant er skildringen af forholdene på skolen under og lige efter besættelsen. Bogen er et godt eksempel på et grundigt, lokalt skolehistorisk studie,

som imidlertid også rummer informationer til brug for den generelle skolehistorie. I sidstnævnte sammenhæng kunne man dog godt have ønsket sig en større vægtning af den systematiske skildring af skolens administration, elevrekruttering og lærernes pædagogiske og didaktiske principper.

Det andet lokale, skolehistoriske studie er udgivet i en mere ydmyg kompendieform, men indeholder et grundigt og kildenært studie af skolen i Visbys (Tønder hrd.) historie fra 1700-tallets degneskole over 1800- og 1900-tallets forskellige skoler til indvielsen af den nye skolebygning med faglokaler og gymnastiksal i 1959, der bragte Visby skole i overensstemmelse med 1937- og 1958-lovenes krav til skolebyggeri. Forfatteren udnytter det tilgængelige kildemateriale omhyggeligt og giver undervejs gode skildringer af vigtige skolehistoriske emner som: Elevernes forsømmelser, lærernes straf, øvrighedens tilsyn, udgifterne til skolevæsenet og undervisningsens form og indhold, suppleret med korte biografier om skolens skiftende lærerkræfter. Et særlig interessant kapitel skildrer Visby skoles forhold under tysk overherredømme i perioden 1864-1920. Der er således meget stof at hente i bogen for den lokalhistorisk interesserede, men bestemt også oplysninger, som er anvendelige i en bredere skolehistorisk sammenhæng.

Keld Grønder-Hansen

Århundredets genstande

Axel Johnsen og Heinrich Mehl (red): »Århundredets genstande. En tysk-dansk udstilling om årene 1900-1999 i det tidligere hertugdømme Slesvig«. Udg. Museet på Sønderborg Slot og Stiftung Schleswig-Holsteinische Landesmuseum 2000. 245 s. ill. Pris: 48 kr.

Landsdelens ubetinget største og mest spektakulære udstilling i anledning af årtusindskiftet er utvivlsomt »Århundredets genstand«, som Museet på Sønderborg Slot netop har vist. Genstandene til udstillingen er foreslået af privatpersoner nord og syd for grænsen, som har

kunnet indsende et begrundet forslag til en genstand på udstillingen. Sagt med andre ord: Hvilke genstande rummer substansen til forståelsen af det tyvende århundrede? Unægtelig en udfordring, som mange da også har taget op at dømme ud fra de mange forslag, der er kommet til de to deltagende museer i det grænseoverskridende projekt.

Nu foreligger resultatet i form af en udstilling med forslagene. Og for dem, der ikke nåede at se udstillingen, eller som ønsker en dokumentation af de indsendte forslag, foreligger der samtidig et overådigt udstillingskatalog spækket med stribevis af smukke farveoptagelser og med en layout, der lever op til en professionel, smuk og læsevenlig standard. Tillige er teksten i samarbejdets ånd med parallelle oversættelser på dansk og tysk.

Kataloget indledes med et forord under overskriften »En ø i verden« af museumsinspektørerne for de to museer, Herwig Guratzch og Thorkild Kjærgaard. Dermed er det slået fast, hvad udstillingens bagmænd formentlig også er sig bevidst, at Sønderjylland kun er en del af en større verden. Dog kan man undre sig over, at indledningen i så udpræget grad hæfter sig ved den politiske historie, når genstandene i lige så udpræget grad afspejler den teknologiske og kulturelle udvikling, der er global eller i det mindste vesteuropæisk arvegods. En kender af Sønderjyllands politiske historie vil nok også undre sig over, at der ifølge de to museumsinspektører endnu ved Genforeningen skulle være en stærk slesvigske særfølelse nord for grænsen, ligesom i alt fald anmelderen undrer sig over betragtningen om, at Region Sønderjylland/Slesvig er udtryk for, at den gamle slesvigske særfølelse atter bliver tålt af myndighederne. Snarere er der vel grund til at hævde den påstand, at den særlige slesvigske særfølelse døde ud, efterhånden som befolkningen fra 1840'erne og frem måtte vælge side i den nationale strid, og de nationale konflikter blev skærpet i 1880'erne. I stedet må Region Sønderjylland/Slesvig betragtes som et fælles middel til at hente politisk og økonomisk støtte fra Bruxelles til Sønderjyllands amt og Slesvig.

Hovedparten af kataloget er dog helliget de begrundede forslag, hvoraf mange er illustreret med farvefotos. Det er blevet en morsom kavalgade af store og små ting, der uvilkårligt roder op i erindringerne. Her finder man »alt«, lige fra flymotorer og traktorer over termoruder og edb til legoklodser og forskellige former for

prævention. Ingen tvivl om, at der er tale om en udstilling og et katalog, der vil blive hilst velkommen af mange.

Når genkendelsens glæde er ovre, sidder man imidlertid tilbage med tvivlen. Var det århundredets genstande? Er bl.a. strutskortet, rollatoren, engangstrusserne, tennisketcheren, Trabbien og postmesteruniformen århundredets genstande? Her mødes, som det også fremgår af flere begrundelser, den personlige historie med den store historie. Genstandene er vel dybest set bindeleddet mellem vore idealer om det gode liv og livet, som det leves. Som Annelene Grümpel skriver i sin begrundelse for valget af strutskortet: »Tresserne, hvor moden var plisserede kjoler og nederdele, var for mig en herlig tid, og strutskortet var særlig vigtigt. Til rock'n'roll var det uundværligt«. Derfor har vi også alle århundredets genstand i vores liv, men er det også århundredets genstand i samfundets liv?

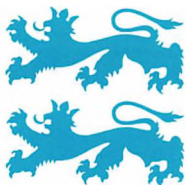
kf

På forpost

Rolf Christensen og Anders D. Henriksen: »På forpost ved Dybbøl i krigen 1864«. Forlaget Devantier 2000. 109 s., ill. Pris: 168 kr.

Forsvarsbroderselskabet for Karise-Spjellerup og Omegn har udgivet denne bog, der mest handler om de to faldne, danske soldater, Jens Christensen og Hans Hansen, der efter forpostkampene den 22. februar 1864 blev begravet af ægteparret Fink i deres have ved Bøffelkobbøl. Der er tale om de to soldater, som gennem Holger Drachmanns digt »De vog dem, vi grov dem en Grav i vor Have« opnåede kultstatus hos nationalt bevidste danskere og dansksindede slesvigere. Desværre har hverken Jens Christensen eller Hans Hansen efterladt sig korrespondance eller dagbøger fra feltlivet, og forfatterne har derfor støttet sig til andre soldaters beretninger i et forsøg på at rekonstruere de vilkår, som Jens Christensen og Hans Hansen antagelig gjorde tjeneste under til deres død. Fremstillingen bidrager altså ikke med noget nyt. I bogens sidste fjerdedel redegøres på baggrund af oplysninger, hentet i kirkebøger, for de to soldaters slægtsforhold i fire led samt, ganske uventet, for ægteparret Finks slægtsforhold.

Axel Johnsen

Christinero - et romantisk haveanlæg *Bagsiden om forsiden*

Da kammerherre Christian Friederich von Holstein i 1777 købte gården Favrvrågård vest for Christiansfeld var bygningerne ret nyopførte. Slægten på Favrvrågård uddør imidlertid med kammerherreinde Christina Frederica von Holstein, da hun barnløs afgår ved døden i 1812 efter at have levet de sidste år i relativ ensomhed.

Bygningsanlægget henligger i dag i en sørgelig forfatning. Det ældste anlæg består af et anseeligt stuehus i nord-sydlig retning og et tilhørende trefløjet staldanlæg. Udlængerne er grundmurede, mens stuehuset, som ægteparret v. Holstein i 1777 flyttede ind i, er opført i kraftigt bindingsværk med egnens typiske, stejle taghældning med kvart-valme. Huset minder om det grundmurede hus, Lindegade 26, i Christiansfeld, som er et af de bedste eksempler på senrokokoen på egnen.

Den nyeste del af bygningsanlægget er den hovedbygning, som grevinden formentlig lod opføre kort før sin død. Bygningen er grundmuret vinkelret på den gamle hovedbygning. Huset har brede 3-fags frontoner og rummer interiører, der har været af stor pragt, men i dag er i totalt forfald.

Kammerherreinden var vidende og stærkt engageret - ikke mindst lå det sociale hende meget på sinde, hvilket bl.a. gav sig udtryk i, at hun i alle måder sørgede godt for dem, hun havde i sit brød.

Formentlig i perioden efter sin mands død indrettede hun op mod Smedeholmskoven et romantisk haveanlæg i stil med tidens andre haveanlæg. Mest kendte parallel er haveanlægget (slutn. 1700-tallet) ved Liselund Slot på Møn. Haveanlægget, der siden blev kaldt »Christinero«, viser tidens store interesse for naturens skønhed og romantik - indlagt i en ramme, hvor det hele kunne opleves mere plejet og perfekt end i den »vilde« natur.

Haveanlægget »Christinero« er anlagt i en ganske lille, frodig dal langs en bæk, hvor græsset gror grønt, og kvæget i sommertiden

græsser. Den hvide låge har i Christina Frederica v. Holsteins tid været indgangen til lidt af en eventyrverden, hvor stierne slyngede sig mellem et stort antal sjældne træer og planter. Umiddelbart inden for indgangen, i havens østre del, er der to søer med artesisk springvand. Herfra er der stier videre til den vestre del, hvor adskillige bygninger ligger.

Tidens interesse for det eventyragtige og romantiske viste sig i dele, der ikke eksisterer mere - en hytte i et træ, kaldet Storkereden, og »Eremit« (eneboer), der i sin hytte sad bøjet over biblen, og smukke, måske eksotiske, fugle i en voliére.

Ved et cirkelrundt stianlæg i den vestre del ligger en meget smuk, klassicistisk pavillon med klassisk, søjlebåret forhal og hus bag med et højt, kuplet tag. Bygningen er arkitektonisk det bedste indslag i haven.

I den sydlige udkant af anlægget er der en fin udsigt langs alleen mod Favrvrågård. Det berettes, at kammerherreinden i årene efter sin mands død dagligt gik til anlægget for at være alene - og i de sidste år af sit liv blev hun ofte båret de ca. 300 m i den bærestol, som findes på Brødremenhedens museum.

Hendes kærlighed og tilknytning til anlægget var så stor, at hun søgte og fik kongelig koncession til at blive begravet i anlægget, hvilket skete umiddelbart efter hendes død.

På det smukkeste sted i den vestlige del af anlægget blev kammerherreinden stedt til hvile, og der blev opført en særpræget kapelbygning. Bygningen er en træbygning, der på de tre sider er spånklædt og tækket med strå. På forsiden mod graven er hele gavlen beklædt med lodrette brædder og huset er i øvrigt malet i en okker farve. Det lille rum er tænkt som kapelbygning til andagt forbindelse med besøg ved graven. Foran bygningen er graven en enkel forhøjning, og gravstenen er en obelisk med urne og sørgeflor.

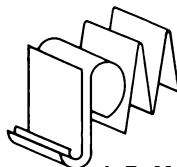
Jørgen Toft Jessen

TRYKKERGAARDEN

HUMLEHAVEN · SKIBBROGADE 5 · 6200 AABENRAA · 74 62 63 66

WINDS
BOGTRYKKERI A/S

Gravene 12 . 6100 Haderslev . Tlf. 7452 2231

J. P. MØLLER
BOGBINDERI A/S
CHRISTIANSFELDVEJ 70
DK-6100 HADERSLEV
TELEFON 74 52 13 61

**ARNOLD
BUSCK**

Arnold Busck Boghandel

Apotekergade 4
6100 Haderslev
Telefon 74 52 27 03
Telefax 74 53 05 82

ENGEL
STÆRKT SOM BARE...

NCC

NCC DANMARK A/S - BYG

Elvej 2 A - 6000 Kolding
Telefon 7931 6600 - Fax 7931 6666

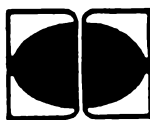
P.J.SCHMIDT A/S
VOJENS

SYDBANK

Fuglsang
*Den ka'
vi li' ...*

 carl c. biehl

6300 Graasten   6200 Aabenraa
Tlf. 74 65 10 16   Tlf. 74 62 35 26

**Thomsens
Boghandel**

STORT UDVALG I HÅNDBØGER

Storetorv 2 . 6200 Aabenraa . Tlf.: 74 62 37 20 / 74 62 22 29

POSTADRESSERET BLAD - ODENSE

... Aktiv i grænselandet ...

Folkeafstemningen i 1920 delte Sønderjylland ved Skelbækken. To nationale mindretal opstod, og anerkendelse af disse er en vigtig forudsætning for et godt samarbejde på tværs af landegrænsen.

Der hersker gode forhold mellem mindretals- og flertalsbefolkning, - men stadig er der forskel på dansk og tysk. Ca. 50.000 sydslesvigere ønsker at leve som danske i det tyske samfund. En af forudsætningerne for et aktivt dansk kulturelt og folkeligt liv i Sydslesvig er støtten fra Danmark. Den giver midler til drift af danske børnehaver og skoler - ungdoms- og kirkeligt arbejde - biblioteker og meget mere.

Den danske stat og Grænseforeningen yder og formidler denne støtte. En stor medlemsskare i Grænseforeningen er det folkelige grundlag for, at dette fortsat kan ske.

Bliv medlem af GRÆNSE- FORENINGEN

»Det er Grænseforeningens formål at virke til støtte for danskbeden i grænselandet - særligt syd for grænsen, samt at styrke og udbrede kendskabet til grænselandets forhold«

Protector:

Hans Kongelige Højhed Prins Joachim

Årskontingentet varierer i lokalforeningerne omkring 100,- kr. For dette beløb får du seks gange om året bladet »GRÆNSEN«, - Grænseforeningens smukke årbog samt indflydelse på det lokale arbejde i din egen kreds.

Ring eller skriv efter Grænseforeningens brochure: Postboks 1530, Peder Skrams Gade 5, 1020 Kbh. K. Tlf. 33 11 30 63 eller hos den lokale formand.

Tønder Amt

Svend Kristiansen
Østerbyvej 32
6280 Højer
tlf. 74 78 32 15

Haderlev Vesteramt

Sigrid Andersen
Rangstrupvej 20
6534 Agerskov
tlf. 74 83 31 56

Haderslev Østeramt

Lisbet Skau
Hasselvej 4
Hammelev
6500 Vojens
tlf. 74 50 79 22

Sønderborg Amt

Marie Hess
Frydenlundvej 5
6430 Nordborg
tlf. 74 45 62 65

Aabenraa Amt

Ove Nissen
Dalsmark 3
6300 Gråsten
tlf. 74 65 07 45

